

Fig. 1. Frontespis ur boken Hjelt, Edv. & Robert Tigerstedt: Johan Gadolin 1760–1852 in Memoriam. Wissenschaftliche Abhandlungen Johan Gadolins ins Auswahl, 1919.

Johan Gadolins boksamling – analys av ett unikt professorsbibliotek

Eva Costiander-Huldén

I Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Boktornet, finns en boksamling som omfattar cirka 3 400 verk. Verken i det så kallade Gadolinska biblioteket har tillhört tre generationer Åboprofessorer vid den Kungliga Akademien i Åbo; Johan Browallius, Jakob Gadolin och Johan Gadolin. De tre professorerna levde under tidsperioden 1707–1852. Samlingen är unik så till vida att den undgick Åbo brand 1827. Den äldsta boken i samlingen ett teologiskt verk på tyska år 1500, *Acta Hamburgensa*. En stor del av den tidiga samlingen består av äldre naturvetenskapliga verk, typiska för upplysningstiden. Samlingen återspeglar också olikheter i de tre generationernas bokförvärv; senare verk har klar anknytning till professorernas forskning eller personliga intressen och vittnar med dedikationer, ägaranteckningar och marginalia också om kunskapscirkulationen under professorernas verksamma tid. Det allra sista trycket är ett tunt, vattenskadat häfte om fossila fynd i Ural, *Lettre sur le Rhopalodon, genre de saurien fossile*, skrivet av G. Fischer de Waldheim, tryckt i Moskva 1841, med författarens dedikation till Johan Gadolin.

Det Gadolinska biblioteket består av professorernas privata samlingar som vuxit till sig genom de tre professorernas köp, subskriptioner, prenumerationer, gåvor och byten.

Genom arv sammanfördes samlingarna hos Johan Gadolin, förmodligen då han lämnade sitt värv vid Akademien 1822. Man får givetvis anta att inte alla verk som de tidigare generationerna förvärvat finns i det Gadolinska biblioteket vid ÅAB, inte heller alla de verk Johan Gadolin har skaffat. I samlingen finns både vetenskaplig litteratur och mera praktisk litteratur som behandlar utdikning, brandväsen, brännvinsbränning, tobaksodling, reseskildringar, hälsa, biografier, kalendrar med mera. I biblioteket finns även årsböcker och tidskrifter, till och med dagstidningar. Samlingen består till en stor del av skinn- och pergamentband, och bland de senare förvärven pappers- och pappband. Den äldre litteraturen, förvärvad av Johan Gadolins morfar, Johan Browallius, är ofta inbunden i pergament, och kallas i källlitteraturen för "Browalliusband".¹

Samlingen överläts våren 1919 till ÅAB, till två tredjedelar gratis, av Johan Gadolins dotters sonson, lantbruksrådet Emil af Hällström. Alla böcker och tidskrifter fanns förtecknade i den handskrivna katalog som Johan Gadolin sammanställde och som följde med donationen. Samlingen har senare kompletterats med enstaka band. Verken finns också katalogiserade i ÅAB:s kortkatalog och katalogposterna har, till största delen, överförts till databasen Alma.

Avsikten med denna artikel är att presentera en samlingshistorisk analys av den del av samlingen som den sista ägaren, professorn i kemi, Johan Gadolin, förvärvade. Vilka ämneskategorier finns i samlingen och kan man med bibliografisk analys se skillnader på dessa? Kan man se samlingen som ett privat släktbibliotek, eller kanske som ett forskningsbibliotek? Hur avspeglar förvärvet den historiska kontexten och de nätverk Gadolin byggt upp under sin forskarkarriär och sina utlandsresor? Jag diskuterar även Johan Gadolins tillvägagångssätt när han förvärvade, samlade och bytte litteratur.²

Artikeln utgör en delundersökning av pilotkaraktär. Avsikten är att utvidga forskningen till hela samlingen i ett senare skede. Jag har valt att begränsa undersökningen till Johan Gadolins förvärv av flera orsaker. Dels har det tidigare förvärvet analyserats och beskrivits av ovan nämnda Marita Rajalin i två artiklar.³ Dels levde Johan Gadolin i en brytningstid då vetenskapen sekulariserades, och det är intressant att se hur hans förvärv har en annan profil än faderns eller morfaderns. Både Browallius och Jakob Gadolin verkade som biskopar i Åbo stift, medan Johan Gadolin i första hand gjorde en akademisk karriär inom naturvetenskapen. Han anses vara Finlands första moderna vetenskapsman, vars forskning baserade sig på empiri, laborationer, omfattande studieresor och forskningslitteratur. En stor del av hans förvärv består av kemisk och mineralogisk litteratur och i samlingen finns många årgångar av centrala tidskrifter inom kemi och bergsvetenskaper. Det var också under hans verksamma tid som

---

¹ Marita Rajalin 2008, <http://bibbild.abo.fi/hereditas/gadolin/> (23.1.2019). De flesta böcker är i oktav- och kvartofomat, men det finns även en samling på cirka 300 folianter, och en del böcker och häften i duodesformat.

² Artikeln är en redigerad version av min kandidatuppsats i bokhistoria vid Lunds universitet: Eva Costiander-Huldén, *Johan Gadolins bidrag till det Gadolinska biblioteket. En samlingshistorisk analys*. Lunds universitet. Avdelningen för bokhistoria, 2017.

³ Marita Rajalin, Johan Browallius vida värld. Om reseskildringar och topografisk litteratur i Gadolinska samlingen. I Tage Jarolf...et al. (red.) *När jag får lite pengar så köper jag böcker*. Sällskapet Bokvännerna i Finland 2008, 183–205; Marita Rajalin, Ett gemensamt kulturarv. Om kontakterna mellan Sverige och Åbo Akademis bibliotek. I *Biblis* 46 (2009), 31–42.

förutsättningarna för utgivningen av vetenskapliga tidskrifter ökade och marknaden segmenterades.⁴ Gadolin bedrev också flera jordbruk, anlade fruktträdgården Surutoin i Åbo 1793 och experimenterade bl.a. med brännvinsbränning och tobaksodling.⁵ En stor del av hans icke-akademiska litteraturförvärv kan karaktäriseras som nyttolitteratur. Tillgången till ett relativt stort arkivmaterial kring Johan Gadolins liv och forskning har också varit avgörande för mitt val.

Källor, titelurval och urval av bibliografiska fallstudier

Det primärmaterialet som studeras i denna artikel är givet; den av Johan Gadolin förvärvade delen av biblioteket. Med samlingen följde en av Johan Gadolin skriven tjock, handskriven katalog, med en noggrann alfabetisk-numerisk förteckning över och bibliografisk beskrivning av böckerna i hela samlingen. Instucket i katalogen finns ett ofullständigt utkast till katalog, med 1261 titlar. Förutom att katalogen är en nyckel till samlingen är den ett intressant forskningsobjekt i sig. Den vittnar om en stor noggrannhet. Senare generationers och bibliotekariers randanteckningar och tillägg ger värdefull information om biblioteket.

Det Gadolinska biblioteket har i ÅAB katalogiserats både manuellt i kortkatalogposter, och senare konverterats till dataposter i bibliotekets databas Alma. Jag har noggrant gått genom databasen och utgående från signum HB Gad. (Huvudbiblioteket, Gadolin) och tryckår (1770–1841) har jag funnit 982 poster från denna tid. I posterna ingår både monografier, tidskrifter och tidningar. Metadata med ämnesord och klass saknas i databasen, vilket inneburit ett stort manuellt arbete för mig när det gäller kategorisering och urval av exempel och fallstudier för min undersökning.

Det första tryckåret jag har valt för mina exempel och fallstudier är 1770. Med stor sannolikhet har Johan Gadolin även förvärvat litteratur tryckt före 1770, men det är vanskligt att dra slutsatser om vem i familjen som egentligen förvärvat det tidigare trycket. Trots att Johan bara var 10 år 1770, är det uppenbart att han i vuxen ålder förvärvat böcker som är tryckta under eller före denna tidsperiod. Detta framkommer bland annat i ägaranteckningar i flera av böckerna. Man kan också utgående från titlarna dra slutsatser om vem som förvärvat böckerna, eftersom Johan Gadolin skaffade litteratur inom sina egna vetenskapsområden, analytisk kemi och mineralogi. Det finns få uppgifter om när Johan Gadolin förvärvat enskilda verk. När det gäller signaturer och dedikationer, finns de ställvis angivna i kortkatalogen och i databasen Alma. Ägaranteckningar eller dedikationer finns bara i en del av böckerna och inga kvitton över köp finns bevarade. En viss risk för en felbedömning av den ursprungliga ägaren av böckerna föreligger dock i detta omfattande sampl. Eftersom alla böcker inte är katalogiserade i Alma, saknas titlar från detta sampl av poster. En noggrann inventering av hela samlingen och en jämförelse med den handskrivna katalogen och posterna i Alma, indexering, kollationering och katalogisering vore nödvändig för framtida forskning om det Gadolinska biblioteket.

---

⁴ Thomas Broman, Periodical literature. I Marina Frasca-Spada & Nick Jardine (red.) *Books and the sciences in history*. Cambridge University Press 2000, 234–236.

⁵ Ragnar Granit, *Johan Gadolin. Minnesteckning*. Särtryck ur *Levnadsteckningar över K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter* 166. Almqvist & Wiksell 1965, 701–703.

Från de ovan nämnda 982 posterna har jag valt ut 56 verk. Dessa verk representerar ett tvärsnitt av Johan Gadolins förvärv och omfattar både vetenskapliga monografier och tidskrifter inom kemi och mineralogi. I urvalet finns även litteratur om hushållsrön, odling och medicin, reseskildringar samt tidningar och tidskrifter som återspeglar hans stora engagemang för ekonomi, uppodling och upplysning. Urvalet är subjektivt men representativt, både i kronologiskt, ämnesmässigt, språkligt och bibliografiskt hänseende. Flera av verken citeras i brevväxling mellan Johan Gadolin och hans korrespondenter. I de 982 posterna finns väldigt få skönlitterära verk och av dem har jag valt ut tre exempel. Jag har även gjort en bibliografisk beskrivning av dessa 56 verk. Bland de 56 verken har jag ytterligare valt ut 17 titlar för noggrannare bibliografiska fallstudier. Jag har genom att använda standardiserade kollationsformler återgivit böckernas arkbeteckningar och format för dessa 17 verk. Flerbandsverk behandlar jag som en titel.

I tabellen nedan visar jag hur de 982 titlarna representerar olika årtionden. Den illustrerar även den tidsmässiga fördelningen mellan urval av titlar i min studie och av fallstudier, fördelade enligt årtionden.

Tabell 1

	Antal poster i Alma	Antal titlar i urvalet	Valda fallstudier
1770–1779	166	6	2
1780–1789	276	9	3
1790–1799	221	15	4
1800–1809	148	12	2
1810–1819	81	7	2
1820–1829	63	5	2
1830–1839	26	1	1
1840–1841	1	1	1

En tydlig minskning av titlar sker i slutet av 1700-talet, och en ännu större efter sekelskiftet 1800. Det finns flera förklaringar till detta; databasen Alma registrerar seriella publikationer efter första prenumererade årgången, och Johan Gadolin påbörjade sina prenumerationer av kemiska och mineralogiska tidskrifter tidigt. Han byggde upp ett grundbibliotek med standardverk i sina ämnen i början av sin karriär. Man kan också anta att tillgången till litteratur försvårades under finska kriget 1808–1809. Efter kriget revitaliserades bokmarknaden i Finland och så småningom utvecklades den moderna bokhandeln i Finland.⁶ Den viktigaste orsaken till ett minskat förvärv torde vara att

⁶ Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008, 448–449.

Gadolins egentliga forskningsverksamhet avtog efter sekelskiftet.⁷

Johan Gadolin var en språkkunnig forskare. Hans modersmål var svenska, men han behärskade både tyska, franska, engelska, finska och givetvis latin, vetenskapens språk. Vi får anta att han också lärt sig något ryska, eftersom Sverige förlorade den östra rikshalvan efter 1808–1809 års krig till Ryssland. Bland de 982 poeterna finns endast en titel på ryska, skriven av honom själv, men sannolikt översatt av en annan person: *O upotreblenij gorâčih' parov' pri vinokuvernij* [Heta ångor vid framställning av brännvin].

Vetenskapens lingua franca var latin ända in på 1800-talet. Under upplysningstiden blev det allt vanligare att utge vetenskapliga verk på nationalspråk.⁸ Från och med 1752 tilläts svenska som dissertationsspråk vid akademien, om avhandlingen behandlade Sveriges historia eller topografi, eller naturhistoria, fysik eller matematik.⁹ Nedanstående tabell illustrerar språkfördelningen i katalogposterna i det Gadolinska biblioteket 1770–1841, fördelade enligt språk och årtionde.

Tabell 2

Tryckår/Språk	1770–	1780–	1790–	1800–	1810–	1820–	1830–	1840–	Tills.
	79	89	99	09	19	29	39	41	
Tyska	65	163	122	79	35	5	7	0	476
Svenska	36	37	68	54	32	40	13	0	280
Franska	44	40	19	13	6	5	4	1	132
Latin	17	17	7	2	7	13	1	0	64
Engelska	3	17	4	0	1	0	0	0	25
Ryska	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Danska	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Holländska	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Italienska	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Finska	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Tills.	166	276	221	148	81	63	26	1	982

Det dominerande språket i de vetenskapliga verken i samlingen tryckta under denna tid är tyska, följt av franska. I samlingen ingår också en hel del populärvetenskaplig facklitteratur, som jag kallar nyttolitteratur. En stor del av denna är skriven på svenska, och utgörs ofta av översättningsverk. I Johan Gadolins handskrivna katalog finns också en särskild förteckning över ca 500 dissertationer, främst från Åbo och Uppsala, de flesta på latin. Dissertationerna ingick inte i donationen till Åbo Akademis bibliotek, vilket förklarar det låga antalet verk på latin i samlingen. Det finns endast ett

⁷ Matti Klinge, *Helsingfors universitet 1640–1990. 1. delen, Kungliga akademien i Åbo 1640–1808*. Otava 1988, 699.

⁸ Henri-Jean Martin, *The history and power of writing*. University of Chicago Press 1994, 373; Broman 2000, 235.

⁹ Jorma Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat 1642–1828*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30. Helsingin yliopiston kirjasto 1966, XI.

finskspråkigt verk bland de 982 verken som tryckts 1770–1841, den sedelärande berättelsen *Haaksirikko* av Niilo Aejmeleus, skriven 1838 och ett av de sista förvärven i samlingen. Utgivningen av finskspråkig sekulär litteratur var ännu låg under denna tid.¹⁰

För att kunna belysa frågeställningar kring Johan Gadolins förvärv och byten av böcker har jag tagit del av släkten Gadolin-Hällströms arkiv i Nationalbiblioteket i Helsingfors, framför allt samlingen av brev som Johan Gadolin har mottagit av såväl kolleger i Sverige, England, Tyskland, Holland som från släkt och vänner. Jag har sparat uppgifter om bokinköp, byten av dissertationer, diskussioner om bokleveranser som framkommit i breven och andra källor, som på olika sätt belyser samlingens historia.

I Åbo Akademis biblioteks arkiv finns brev och dokument om överlåtelsen och mottagandet av det Gadolinska biblioteket 1919, då ättlingen till Johan Gadolin, lantbruksrådet Emil af Hällström, överlämnade samlingen till ÅAB, delvis mot betalning. Det är intressant att läsa om motivet till af Hällströms överlåtelse, och dessa bidrag till samlingens historia är värdefulla eftersom de inte ingår i några andra källor. I Åbo Akademis bibliotek finns även Släktföreningen af Hällströms arkiv, med några dokument som berör hela samlingen.

I arkiven saknas bokföringsböcker, bokbroschyrer, förlags- och bokhandelsreklam och kvitton, som närmare skulle ge uppgifter om Johan Gadolins köp av böcker och subskriptioner av tidskrifter. Bokföringsböcker från tiden före Åbo brand kan ha gått upp i rök, och efemärt material som broschyrer och kvitton kanske inte sparades, eller har slängts av efterkommande generationer.

Bibliografisk analys och det kommunikativa kretsloppet

Man kan studera boksamlingar och böcker på flera olika sätt och ur många perspektiv. I forskningen kan man särskilja två huvudfåror gällande teori och metod: den bibliografiska och den bokhistoriska diskursen. Den tidigare betonar boken som artefakt, bokens och textens uppbyggnad och överföring, i den senare ligger fokus på aktörerna i bokproduktion och bokmarknad. I min analys av Johan Gadolins bibliotek har jag dels fokuserat på de enskilda böckerna genom att göra en konkret deskriptiv bibliografisk analys av ett urval av 17 titlar, men jag har också, genom att studera ytterligare 39 verk, arkivmaterial och sekundärkällor, gjort en övergripande bokhistorisk analys av Johan Gadolins förvärv.

För att kunna göra en bibliografisk analys av mitt sampel har jag använt mig av den brittiska bibliografen Philip Gaskells lista omfattande fem punkter, som man kan ta i beaktande vid en analytisk beskrivning av en bok:

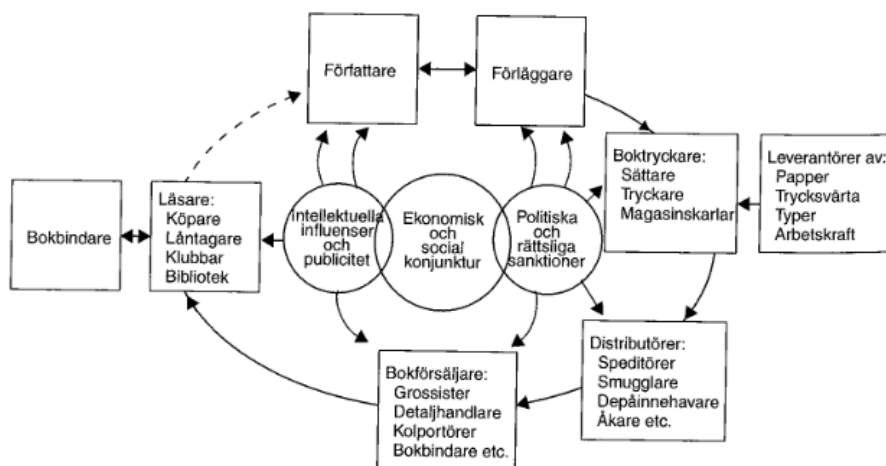
1. Analys av bokens titelsida
2. Bokens format, paginering, arkbeteckning etc.
3. Typsnitt, papperstyp, planschblad och illustrationer
4. Anteckningar om bokens innehåll
5. Övriga anteckningar som belyser bokens historia

---

¹⁰ Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006, 50–52.

När det gäller punkt 2, ger Gaskell noggranna anvisningar om hur man kollationerar en bok, dvs. hur man genom kollationsformler anger bokens format, antal ark och arkbeteckningar samt antal blad. Genom läsning av en sådan formel kan en bibliografiskt inriktad bokhistoriker avläsa bandets konstruktion och omfattning.¹¹ Gaskell betonar att varje bibliograf bör tillämpa reglerna enligt behov, dvs. man bör reflektera över vad avsikten med beskrivningen är.¹² Min avsikt är att genom 17 analyser av 56 valda verk av Johan Gadolins förvärv ge exempel på formaten och materialiteten i samlingens 1700- och 1800-talstryck, med Gaskells lista som stöd. Gaskells analys utgår från boktrycket, men jag tillägger i min analys bandtyp, eventuell marginalia, ägaranteckningar och handskrivna dedikationer, anteckningar i böckerna; allt som kan bidra till att belysa verkens historia.

Från böckernas materialitet och den bibliografiska diskursen går kopplingen till en helhetssyn av samlingen. Jag utgår då från historikern Robert Darntons kommunikativa kretslopp (*the communications circuit*), samhällsperspektivet, som utgör ramen för hela undersökningen. I artikeln ”What is the history of books? Revisited”, understryker Darnton vikten av att studera och forska i mänskliga aktiviteter för att förstå bokhistoria och sambandet mellan olika aktörer i det kommunikativa kretsloppet.¹³ I det kommunikativa kretsloppets mitt ställer han de intellektuella, ekonomiska och politiska systemen, som påverkar aktörerna i kretsloppet. I analysmodellen ingår boken i ett kretslopp mellan författare, utgivare, tryckare, distributör, bokförsäljare och läsare. Även bokbindare ingår i kretsloppet, och under den tid som Gadolin verkade, spelade bindaren en viktig roll.

Det kommunikativa kretsloppet.

Fig. 2. Det kommunikativa kretsloppet, ingår i: Darnton, Robert: ”Vad är bokhistoria?”. I *Böcker och bibliotek. Bokhistoriska texter*. Red. Margareta Björkman. Lund: Studentlitteratur, 1998.

¹¹ Philip Gaskell, *A new introduction to bibliography*. Oak Knoll 1995, 328.

¹² Gaskell 1995, 321–322.

¹³ Robert Darnton, What is the history of books? Revisited. *Modern intellectual history*, 4: 3 (2007), 495–496, 504.

Utgående från mina primärkällor, bokhistorisk teori och metod och finsk bokhistorisk forskning rekonstruerar jag aktiviteter och aktörer som medverkade till tillväxten av Johan Gadolins boksamling.

Johan Gadolins uppväxt och karriär

Johan Gadolins bokförvärv återspeglar tidsspännet mellan tidigmodern tid och industrialism. Men i en hurudan miljö växte han upp och hur såg hans karriär ut? Han föddes 1760. Tidigt i sin barndom socialiserades han in i den borgerliga, akademiska miljön i Åbo. Fadern, Jakob Gadolin, var professor i astronomi, fysik och teologi vid den Kungliga Akademien i Åbo, och verkade som biskop vid Åbo stift 1782–1802. Morfadern, Johan Browallius, var likaså biskop i Åbo 1749–1755, och professor i teologi, fysik och botanik.

Redan som 5-åring undervisades Johan Gadolin av en ”Studerande von Corplander /.../ ifrån kl. 7 på morgnarna till kl. 4 à 5 e.m”. I sin självbiografi skriver han att han 1773 började med att läsa *Euclidis Elemental*, ”dem jag vid mellanstunder läste för min Fader”. Han uppger att han som 15-åring, vid intagningen till studier vid Kungliga Akademien i Åbo, läst genom 15 verk av Euclides och *Opera omnia* av Arkimedes. Fadern önskade att Johan skulle följa honom i de matematiska fårorna, men denne klagar över att matematiken gav honom ”alltsomoftast anfall af svindel, som jag tillskrev den spänning af tankar, som matematiken fordrar” och konstaterar att ”chemien tycktes mig vara mera lämpad efter mitt humeur”. Redan morfadern Browallius visade ett stort intresse för experiment, och fadern Jakob Gadolin, professor i fysik, utförde experiment inom praktisk fysik, men flyttade över till teologiska fakulteten och blev biskop 1788.¹⁴ Johan Gadolin berättar i sin självbiografi hur han läste sig genom faderns bibliotek som skolpojke. Denna intensiva pluggning och avskrivning av böcker i kemi som han hittat i faderns bibliotek, lånade av professor Gadd eller på Akademiens bibliotek, utvecklade en noggrann anteckningsteknik hos Johan. Han var också intresserad av praktiskt hantverk, och av en ”afsigkommen Tysk svärdsfejare gesäll” fick han lära sig ”allt det som vid hans handtwerk förefaller”.¹⁵ Detta intresse följde honom hela livet.

År 1779 reste han till Stockholm och Uppsala. Han stannade i Uppsala, fortsatte att studera kemi och blev promoverad till filosofie magister som primus 1782. Under sin studietid besökte han också gruvor och hyttor och börjar bygga upp en mineraliesamling. Han blev bekant med ledamöter i Kungliga Vetenskapsakademien, professorer i Uppsala, med bergmästare och apotekare och inledde korrespondens med flera av dem.¹⁶ 1782 återvände Gadolin till Åbo. Han sökte flera tjänster vid naturvetenskapliga fakulteten, men fick en extra ordinarie professur först 1785. Under mellantiden blir han utsedd till biblioteksamanuens vid Akademiens bibliotek 1784.¹⁷ Åren 1786–1788 gjorde Johan en lång studieresa till Tyskland, Holland, Irland och

¹⁴ Klinge 1988, 685.

¹⁵ Johan Gadolin, *Sjelfbiografisk uppsats*. Xeroxkopia av originalmanuskript, 21. AA.IV.55, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

¹⁶ Johan Gadolin, *Sjelfbiografisk uppsats*. Xeroxkopia av originalmanuskript, 24–26. AA.IV.55, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

¹⁷ Klinge 1988, 696.

England. På denna resa träffade han flera ledande kemister, bland andra Lorenz Crell i Tyskland samt Adair Crawford och Richard Kirwan i London. Gadolin besökte inte Frankrike, men efter sin hemkomst 1788 publicerade han kritiska kommentarer om den kemiska terminologi de franska kemisterna Morveau, Lavoisier, Berthollet och Fourcroy utvecklat och inledde även med dem en diger korrespondens, av vilken flera brev sparats i Nationalbiblioteket i Helsingfors. Enligt Matti Klinge var Gadolin en av de första finska naturvetenskapsmännen som inträdde i sin tids internationella vetenskapssamhälle.¹⁸ Hans upptäckt av en stenart i Ytterby i Roslagen gjorde honom känd i de internationella vetenskapliga kretsarna och senare skulle ett grundämne, gadolinium, namnges efter honom.¹⁹

År 1790 blev Gadolin invald i Kungliga Vetenskapsakademien och 1797 utsågs han till professor i kemi vid Kungliga Akademien i Åbo. Enligt Klinge förlorade han greppet om den egentliga forskningen i början av 1800-talet. Vid sidan av sin professur satsade han allt mera på affärsverksamhet och deltog aktivt i det nygrundade Kungliga Finska Hushållningssällskapet. I sällskapets skriftserie publicerade han en mängd artiklar om praktisk kemi och industri.²⁰ Han vann också en för tiden typisk pristävling som sällskapet utlyste med sin skrift *Svar på Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets fråga: Hvilka slöjder äro för våra finska städer de tjenligaste och förmånligaste? Hvilka orsaker hafva hittills hindrat dessa näringars fortkomst i vårt land? Och hvilka medel äro derföre att vidtagas till deras lyckligare trefnad?* Skriften utgavs 1802.

Fler av Gadolins litterära korrespondenter försökte locka honom att flytta till Sverige, och i breven kan man läsa om försök att utse honom till sekreterare i Kungliga Vetenskapsakademien. Bergmästare Gahn skrev i sina brev till Gadolin om intrigerna i sällskapet. Samtidigt lockade han Gadolin med ”en avantage til sysslan som jag glömde nämna är äfven ett godt bibliotek”.²¹ Bergmästare Bengt R. Geijer skriver i augusti 1791: ”Det var skada för Chemiska vetenskapen att Du skulle nedgräfva Dig i Finland. Inertia och kärlek til fäderneslandet lærer nu länge quarhålla Dig där. Du borde bo i Falun, Upsala eller Stockholm!”²² Inertia, oföretagsamhet, är den sista egenskapen man vill tillskriva Gadolin, men kanske kärleken till fäderneslandet ledde in honom på det praktiskt-ekonomiska spåret? Gadolin hade två lantgårdar med odlingar och boskap, han anlade en stor trädgård i Åbo, han bedrev låneverksamhet och var delägare i ett brännvinsbränneri samt anlade en tobaksfabrik. Han byggde också ett privatlaboratorium där han undervisade sina studenter.²³ Gadolin var medlem i Musikaliska sällskapet och Läsesällskapet i Åbo. I Läsesällskapets *Allmän litteraturtidning* recenserade han naturvetenskaplig litteratur. Tidningen utkom två gånger i veckan under ett år, 1803.

Gadolin avgick från sin professur 1822, men undervisade i kemi fram till Åbo brand

---

¹⁸ Klinge 1988, 697.

¹⁹ Klinge 1988, 698.

²⁰ Klinge 1988, 699.

²¹ Från Johan Gottlieb Gahn till Johan Gadolin 20.5.1796, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.9, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

²² Från Bengt R. Geijer till Johan Gadolin 30.8.1791, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.9, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

²³ Klinge 1988, 699; Olof Mustelin, Johan Gadolin. I *Svenskt biografiskt lexikon*. Nätversion: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14634> (23.1.2019).

1827. Åbo brand var en katastrof för alla i Åbo. Gadolins stadsgård brann ner, hans laboratorium och hans mineraliesamling förstördes. Han förde årslånga tvister med två försäkringsbolag om ersättningar för sina förluster. I brevväxlingen med sin svärson Gustaf Gabriel Hällström, som pågick till 1844, redovisade han regelbundet för sina affärer, för skulder, spannmålsförsäljning, sjukdomar och epidemier. I breven anar man också en bitterhet över att Akademien flyttat till Helsingfors och att han saknade det akademiska umgänget.

I den självbiografi som Johan Gadolin påbörjade och sonen Nils kompletterade, finns en beskrivning av faderns boksamling och hur den skulle hanteras med respekt. Nils skriver: ”Väggarna i hans arbetsrum voro från golv till tak försedda med bokhyllor, och bland de gamla folianterna funnos många med kopparstick, som var af ett stort intresse att beskåda. Stundom fick man tillfälle dertill, men tyst som musen måste man vara och boken skulle sättas tillbaka på samma ställe”.²⁴ Gadolin drog sig undan till sin gård i Virmo, men var aktiv i affärsvärlden och med jordbruket långt in i ålderdomen. Han avled 92 år gammal 1852.

”Med torpareforor...” tre samlingar blir en och flyttar tillbaka till Åbo

Vad föregick samlingens flyttning tillbaka till Åbo 1919, till det nygrundade, svenskspråkiga universitetet Åbo Akademi? Förmodligen hade Johan Gadolin, i samband med sin avgång från professuren 1822, flyttat sitt eget bibliotek från sin stadsgård i Åbo till en av sina lantgårdar norr om Åbo, Sunila gård i Virmo. De böcker och tidskrifter som de tre generationerna hade förvärvat fanns till en stor del i Sunila vid branden, men även på Saramäki gård i S:t Marie.²⁵ Enligt Johan Gadolins förteckning över egendom som gick förlora vid branden fanns inga böcker i stadsgården No 44 i Klosterkvarteret, som brann ner. De enda böcker som tas upp i denna förteckning är de som gått förlorade ”hos Bokbindaren Granström vid Nylandsgatan, en upplaga af 100 exemplar af 2ne förlidna vår af mig utgifna arbeten [...]”²⁶

Efter Åbo brand 1827 återskapades akademiens bibliotek i Helsingfors genom talrika donationer från hela det ryska kejsardömet, från flera privata professorsbibliotek och genom en nationell aktion med insamling av böcker och penningar.²⁷ I ett konsistorieprotokoll från den 12 april 1828 behandlas en skrivelse inkommen av Johan Gadolin, där han erbjuder sin samling på 3 000–4 000 band, kartor och sjökort samt flera tusen oförtecknade dissertationer till ett pris av 5000 rubel b.a.²⁸ Ärendet uppskötts till konsistoriemötet 4 juni 1828, då konsistoriet besluter att uppskjuta ärendet än en gång då man ännu inte har förteckningar över de stora donationer biblioteket fått och man ville undvika förvärv av dubletter. Enligt akademiens bibliotekarie Pipping var

²⁴ Johan Gadolin, *Sjelfbiografisk uppsats*. Xeroxkopia av originalmanuskript, 30. AA.IV.55, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

²⁵ G. W. af Hällström, *Hogkomster rörande framlidne kemieprofessor Johan Gadolin i hans höga ålderdom*, Släktföreningen af Hällströms arkiv B.72, Handskriftssamlingarna, Åbo Akademis bibliotek, Åbo.

²⁶ Johan Gadolin, *Förteckning öfver den Skada underteknad lidit vid den Eldsvåda som öfvergådt Åbo stad d. 4de och 5te sistledne September*. Gadolin-Hällström-suku coll. 57.78, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

²⁷ Rainer Knapas, *Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010*. Svenska litteratursällskapet 2012, 90.

²⁸ Consistorii Protocoll 12.4.1828 (avskrivet), Åbo Akademi 1640–1827 AA:2–3, Åbo Akademis bibliotek, Åbo

Gadolins katalog dessutom ofullständig.²⁹ Förmodligen avses inte den tidigare nämnda, mycket omfattande handskrivna katalogen.

I ett brev till sin svärson Gustaf Gabriel Hällström den 4 oktober 1831 återkommer Johan till frågan: ”Framdeles hoppas jag få underrättelse om hvad Consistorium besluter om mina böcker. Dermed är ingen brådska/.../.”³⁰ Ännu följande år gör Johan en påstöt hos svärsonen, utan resultat.³¹ Konsistoriet återupptog inte frågan, kan man konstatera genom kontroll av konsistorieprotokollen från åren 1829 till 1833.³²

Eftersom akademien inte var intresserad av samlingen, utfördes en lottning av biblioteket 27 juli 1850. I den handskrivna katalogen finns initialer på barnens förnamn eller släktnamn (R, Hm, P, N, Sp, G) vid de flesta av posterna, vilka anger vem som mottagit respektive bok. I Nationalbibliotekets arkiv finns en omfattande förteckning i ett häfte över den del av boksamlingen som tillfördes dottern Johanna Ulrika Rönnbeck den 27 juli 1850 (lott nummer 5).³³ I det Hällströmska släktarkivet vid Åbo Akademi återfinns en kopia av en förteckning av den del av samlingen som tillföll dottern Sofie M. Spåre, även den daterad den 27 juli 1850 (lott nummer 2). I arkivet finns även en kopia av en odaterad förteckning på lott nummer 4, tillhörande dottern Emma Carolina de Pont och en lista med Hedvig Hällströms lott nummer 3.³⁴ I den brevväxling mellan Emil af Hällström och bibliotekarien vid ÅAB Allan Törnudd 1919, som föregick överlåtelsen, kan man läsa hur samlingen efter Johan Gadolins död 1852 lottades ut mellan sex arvingar 1856 – ”den sjunde erhöill som sinnesrubbad icke någon del”.³⁵ I ett annat brev skrev af Hällström att Ulrika Rönnbecks lott, efter hennes död 1880, inlöstes av af Hällströms far, och i samband med detta ”fick universitetsbiblioteket i Hfors och prof. Sven Gabriel Elmgren välja ut hvad de ville ha – lyckligtvis inte många arbeten”.³⁶ I praktiken har dock utlottningen skett före Johan Gadolins död i juli 1850, vilket kanske förklarar varför samlingen inte nämns i bouppteckningen efter honom. I bouppteckningen finns, under rubriken Böcker, endast en bibel, två postillor och två psalmböcker upptecknade.³⁷ I något skede har samlingen ändå, trots utlottningen, efter Gadolins död till största delen flyttats till hans svärson Gustaf Gabriel Hällströms lantgård Olkkala i Vichtis. I ovanstående brev berättar Emil af Hällström att biblioteket ”hämtades med torpareforor till Olkkala gård”.³⁸

Åbo Akademi grundades 1918 och samma år påbörjade Åbo Akademis bibliotek sin verksamhet. Den Kejserliga Akademien och spillrorna av dess bibliotekssamlingar hade

²⁹ Consistorii Protocoll 4.6.1828 (avskrivet), Åbo Akademi 1640–1827 AA:2–3, Åbo Akademis bibliotek, Åbo

³⁰ Från Johan Gadolin till Gustaf Gabriel Hällström 4.10.1831, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.30, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

³¹ Från Johan Gadolin till Gustaf Gabriel Hällström 19.1.1832, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.30, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

³² Konsistorin puhtaaksikirjoitetut pöytäkirjat 1829–1833, Konsistorin arkisto Cb:2–Cb:6, Helsingin yliopiston arkisto, Helsinki.

³³ Förteckning över Johan Gadolins boksamling, som överläts till dottern Johanna Ulrika Rönnbeck 1850, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.78, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

³⁴ Släktföreningen af Hällströms arkiv I.3.3, Handskriftssamlingarna, Åbo Akademis bibliotek, Åbo

³⁵ Från Emil af Hällström till Åbo Akademis konsistorium våren 1919 (odaterad avskrift), Åbo Akademis biblioteks arkiv, Åbo.

³⁶ Från Emil Hällström till Allan Törnudd 7.4.1919, Åbo Akademis biblioteks arkiv, Åbo.

³⁷ Perukirja 1852 nro G4, Mynämäen tuomiokunta Ec1:8, Kansallisarkisto

³⁸ Från Emil Hällström till Allan Törnudd 7.4.1919, Åbo Akademis biblioteks arkiv, Åbo.

flyttat till Helsingfors efter Åbo brand 1827, och den nya Akademiens boksamlingar var blygsamma, men växte vartefter donationer strömmade in. Vid den första terminens utgång hade man redan förvärvat över 20 000 band, bland dem den Gadolinska samlingen, som efter överlåtelsen fick namnet Gadolinska biblioteket.³⁹ Orsaken till att Emil af Hällström ville överlåta samlingen till Åbo Akademiens bibliotek framkommer i brevväxlingen mellan honom och bibliotekarien Allan Törnudd. Han sålde Olkkala gård efter att rödgardister skjutit ner sonen Eljas natten till den 31 januari 1918, endast fyra dagar efter inbördeskrigets början.⁴⁰ Gården avyttrades och familjen flyttade till sin stadsgård i Helsingfors, där böckerna förvarades i ett vindskontor. Flera av verken utsattes för fukt- och andra skador. I ett brev skriver af Hällström: ”en del böcker äro nedsölade af dufvor /.../ en annan del af böckerna åter har användts af barn af olika generationer till att pressa blommor i...”. Man kan också ställa frågan varför Emil af Hällström inte ville donera den värdefulla samlingen till Helsingfors universitet, utan till det nygrundade svenskspråkiga universitetet Åbo Akademi. af Hällström hade säkert uppmärksammat Åbo Akademiens upprop om bokdonationer.

Med samlingen följde den tidigare nämnda handskrivna katalogen, med en noggrann alfabetisk-numerisk förteckning över böckerna i samlingen. Den handskrivna katalogen har bundits in i halvskinnband efter att den tillföll Åbo Akademiens bibliotek. När man jämför Johan Gadolins anteckningsböcker i Nationalbibliotekets arkiv med bokkatalogen kan man konstatera att det är han själv som har förtecknat de flesta av böckerna och tidskrifterna.⁴¹ I slutet av katalogen finns, med en modernare handstil och nyare papper, en lista på de böcker som saknas i samlingen. Många av de saknade böckerna är svenskspråkiga, och kan kategoriseras som nyttolitteratur, t.ex. Malachia Lureos *Försök til en systematisk indelning, på fruntimmers svagheter* (Åbo 1781) och Johan Julins *Afhandling om bränneri-redskap, om förnämligaste sättet att af de i Finland wanliga sädeslag och potäter tilwerka bränwin, med underrättelse om potäters användande till brödbakning* (Åbo 1815). Böckerna har inte funnits i samlingarna vid överlåtelsen till ÅAB, utan försvunnit tidigare. Nyfikna läsare, kanske släktingar till ägarna, kan ha lånat ur samlingen men inte återbördat böckerna. Några av de saknade verken finns i Nationalbiblioteket (tidigare Helsingfors universitetsbibliotek), utvalda av den tidigare nämnda professor Elmgren.

Bibliografisk analys av Johan Gadolins förvärv – 17 fallstudier

Nedan följer en noggrannare bibliografisk analys av fallstudierna. Jag har kategoriserat urvalet i fem grupper:

1. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Monografier. 7 analyser.
2. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Tidskrifter. 2 analyser.
3. Hushållsrön, odling och hälsa. Monografier. 4 analyser.
4. Reseskildringar och historia. Monografier. 2 analyser.
5. Skönlitteratur. Monografier. 2 analyser.

³⁹ W. E. Nordström, *Academia Aboensis rediviva 1918–1968*. Ekenäs tryckeri 1968, 134.

⁴⁰ Marjut Popelka, *Olkkalan kartano. Ihmisiä ja elämää Vihtiläisessä herraskartanossa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008, 117–119; Från Emil af Hällström till Åbo Akademiens konsistorium våren 1919 (odaterad avskrift), Åbo Akademiens biblioteks arkiv, Åbo.

⁴¹ Bildbilaga, bild 1.

I analysen följs Gaskells fem punkter: 1. Analys av bokens titelsida 2. Bokens format, paginering och arkbeteckning 3. Typsnitt, papperstyp, planschblad och illustrationer 4. Anteckningar om bokens innehåll 5. Övriga anteckningar som belyser bokens historia, t.ex. marginalia.⁴² För jämförelsens skull refererar jag även i vissa fall till de titlar som inte ingår i fallstudierna, utan till hela urvalet på 56 titlar. Dessa titlar ingår i källförteckningen. Jag har särskilt reflekterat över bokband och marginalia, eftersom dessa är mer kopplade till bokägaren än verkens typografi eller illustrationer. Bokens syfte avspeglas även i bokbanden, och enligt Mirjam Foot var det först på 1700-talet som banden alltmer började avspegla bokens innehåll.⁴³ Från böckers marginalia kan man bland annat avläsa proveniens, bokpriser, bokägarens tankar om innehållet och inte minst, genom dedikationer, få information om ägarens kontakter och nätverk.

1. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Monografier.

Denna grupp är den avgjort största ämnesgruppen i hela Johan Gadolins förvärv.

Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammeralwissenschaft.* Wien: Joh. Thomas Edlen v. Trattuern, 1773. [8], 519 s.

Titelsidan med text i fraktur i olika storlekar. Sidan domineras av ett romantiskt kopparstick, föreställande fem dagbrotsarbetare som plockar stenar. Boken är i kvartoformat. Kollationsformel: $(4 a-f^4)(^4 A-Z^4 2A^4-2Z^4 3A^4-3T^4$. Kustoder. Typsnittet i brödtexten är fraktur. Boken har enklare vinjetter och i slutet av boken finns 25 utvikbara planschblad i kopparstick, föreställande gruvdrift.

Inlagan är av lumphapper med tydliga vattenstämplar. Boken är indelad i kapitel och avsnitt, dessutom är texten i sin helhet delad i paragrafer från § 1–816. Inlagan är i gott skick. Sprängt snitt med röda prickar. På insidan av pärmen finns prisuppgifter om boken och bandet: Boken kostade 4 Rdr och 16 β (skilling), bandet 32 β, tillsammans blev detta 5 Rdr. På insidan av pärmen finns även en ägaranteckning: Joh. Gadolin. Siffran 3 i utgivningsåret har med bläck ändrats till 8. Bokbandet är i helskinn, en av de få i Gadolins samling. Ryggen har fem bind, titelfältet är i rött med enkla guldornament, med förgylld text i antikva: C. T. DELIUS och på följande rad BERGBAUKUNST. Dubbla förgyllda linjer längs binden och pärmarnas yttre kanter. Blåvitt kapitälband.

Delius (1728–1779) var tysk gruvforskare.

⁴² Gaskell 1995, 321–323.

⁴³ Mirjam M. Foot, *The history of bookbinding as a mirror of society.* British Library 1997, 53, 65.

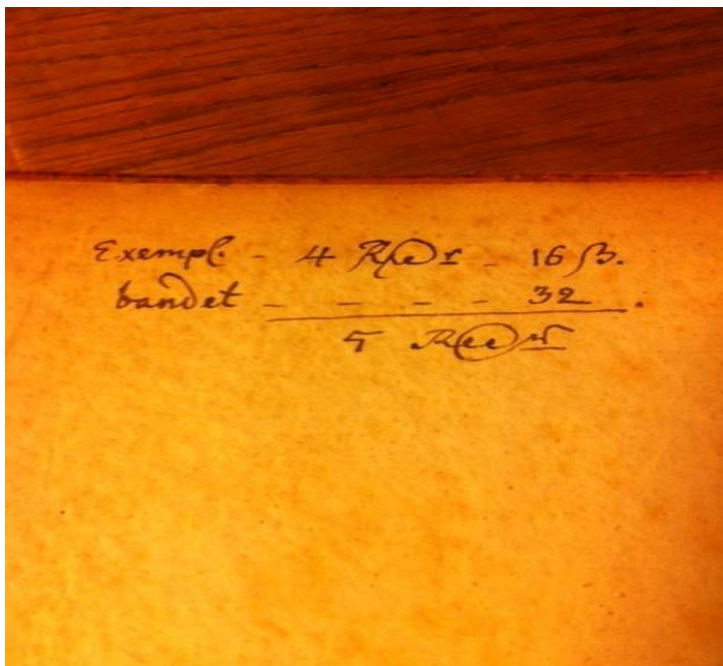

Fig. 3. Bokens och inbindningen pris, 5 Rdr tillsammans, på insidan av pärmen.

Gadolin, Johan: *Inledning til chemien*. Åbo: Frenckellska boktryckeriet, 1797. 150 s.

Titelsida med text i antikva. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kollationsformel: A^7-I^7, K^2 . Interfolierade blanka blad för anteckningar. Kustoder. Texten är satt i antikva på lumpapper. Halvskinnband vars pärmar är klädda med gult papper sprängda i svart. De interfolierade, bredare bladen har handskrivna anteckningar, dessutom anteckningar på insidan av pärmen och försättsbladet. Mycket marginalia och överstreckningar även i brödtexten. Bygger på de Fourcroys verk *Philosophie chimique*.

Kirwan, Richard: *An essay on phlogiston, and the constitution of acids*. London: P. Elmsly, in the Strand, 1787. 146 s., tab.

Titelsida med text i antikva i olika storlekar, med versaler. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kollationsformel: $B^8-K^8 L^2$. Kustoder. Texten är satt i antikva på lumpapper. Inga illustrationer, men många tabeller. Inbunden i blått pappband, oskuren inlaga. Handskriven titel på ryggen. Dedikation på försättsbladets verso: For Mr Gadolin from the Author. Förmodligen fick Gadolin boken av författaren under sin vistelse i London 1788. Kirwan hörde till Gadolins "litterära correspondenter".

Kirwan (1733–1812) var irländsk geolog och kemist, en av de sista som försvarade flogistonteorin.

Karsten, Dietrich Ludwig Gustaf: *Des Herrn Nathanael Gottfried Leske hinterlassenes Mineralienkabinet systematisch geordnet und beschrieben*. Leipzig: Müller, 1789. 1–2. 578, 280 s.

Titelsidorna i båda delarna har text i antikva i olika storlekar. Frontespis i första delen med ett kopparstick, föreställande Nathanael Gottfried Leske. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kollationsformel: Del 1: $3^*8 A^8-Z^8 2A^8-2N^8 2O^2$, del 2: $A^8-R^8 S^4$.

Kustoder. Texten är satt i antikva på lumppapper. Båda delarna är inbundna i ett och samma halvskinband vars pärmar är klädda med gult papper sprängda i svart. Ryggen har fem bind, förgyllda dubbla linjer på vardera sidan av dem. Titelfält i rött, med text i antikva i versaler. Under detta ett titelfält i svart, med delbeteckning I, II BD. Ägaranteckning på insidan av främre pärmen: Johan Gadolin.

Karsten (1768–1810) var tysk mineralog.

Nordenskiöld, Nils Gustaf: *Bidrag till närmare kännedom af Finlands mineralier och geognosie*. Första häftet. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1820. 103 s.

Titelsida med text i antikva i olika storlekar. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kollationsformel: A⁸–F⁸ G⁴. Kustoder. Brödtexten är satt i antikva på lumppapper med vattenstämplor. Boken innehåller 4 planschblad, delvis i färg, föreställande Kimito Tantalitbrott och stenkristaller. Författaren tillägnar boken (på franska) greve Nicolas de Romanzoff. Halvskinband, marmorerad pärm. Förgyllt snitt. Ryggen är dekorerad med förgyllda små blommor och åtta dubbla förgyllda linjer. I boken finns en dedikation på försättsbladets verso: Till Herr professorn och Riddaren J. Gadolin. Wördsammast af författaren.

Nordenskiöld (1792–1866) var finsk mineralog och bergmästare, korresponderande ledamot av Kejsarliga Vetenskapsakademien i St. Petersburg.

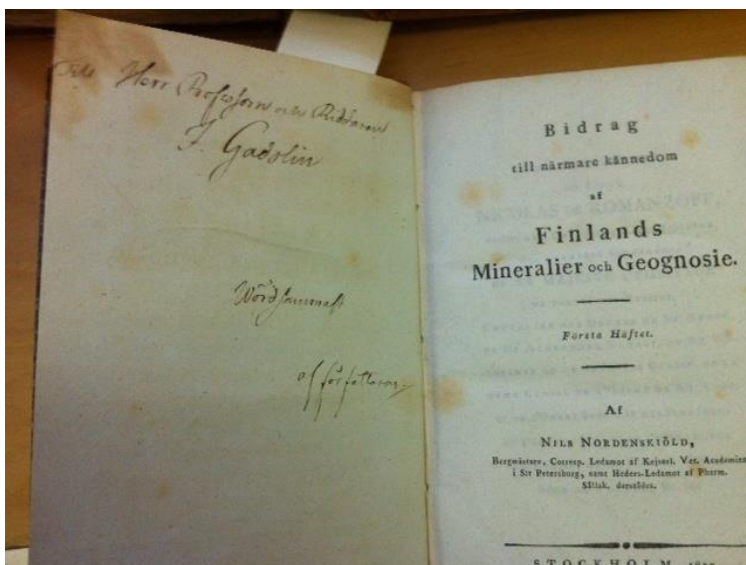

Fig. 4. Gadolins nätverk var stort och han fick många dedicerade böcker av sina forskarkolleger.

Suckow, Georg Adolph: *Anfangsgründe der Mineralogie*. Leipzig: Weidmann, 1790. XVI, 447 s.

Titelsidans text i fraktur. Kopparstick på titelsidan, med två nakna knubbiga barn i ett laboratorium. Oktavformat. Arkbeteckningar med bokstäver i fraktur och nummer. Kollationsformel: 1–8⁸ A⁸–Z⁸ 2A⁸–2E⁸. Brödtext i fraktur, utom mineralbeteckningar på latin, som är satta i antikva. Lumppapper.

Halvskinband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Fem bind på ryggen, med dubbla förgyllda linjer på vardera sidan. Titelfält i rött, med förgylld text i antikva: *SUCKOW* och på följande rad *MINERALOGI*. Ägaranteckning på pärmens insida: Johan Gadolin.

Suckow (1751–1813) var tysk fysiker och geolog.

Waldheim, G. Fischer de: *Lettre a monsieur Rodérick Impey Murchison, esq. sur le rhopalodon, genre de saurien fossile du versant occidental de l'Oural.* Moscou, 1841. 10 s.

Titelsida med 10 olika typsnitt, bl.a. antikva, författarens namn i fraktur. På titelbladets verso finns den ryska censorns godkännande av trycket (på ryska). Tunt häfte i kvartoformat, 10 sidor med paginering, utan arkbeteckning. Text på franska, latin och nothänvisningar till ryska verk med kyrillisk skrift. 1 illustration av fossiler. Lumpapper. Blått pappersomslag med tryck. Vattenskadat exemplar med dedikation: A M. B. Prof. Gadolin hommage de l'auteur. Det allra sista trycket i samlingen.

Waldheim (1771–1853) var tysk-rysk paleontolog.

2. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Tidskrifter.

Gadolin prenumererade på många vetenskapliga tidskrifter. Här presenteras två centrala tidskrifter, som han ofta citerar i sina anteckningsböcker och diskuterar i sin "litterära correspondens".

Bergmännisches Journal. Zweyter Jahrgang. Erster band. Jänner-Junius. Freyberg 1789. Utkom månatligen i häften med blått omslagspapper med text. Oktavformat med text i fraktur. Löpande paginering för hela året. Arkbeteckningar med bokstäver och nummer. Kollationsformel: $A^8-Z^8 2A^8-2T^8$. Kustoder. Rössjor på varje sida. Innehåller många tabeller, även utvikbara. Innehåller även utvikbara planschblad i kopparstick, ofta illustrationer föreställande gruvteknik.

Halvskinnband med pärmar klädda med gult papper sprängt i svart. Ryggen har fem bind, förgyllda dubbla linjer på vardera sidan av dem. Titelfält i rött, med text i antikva. Under detta ett titelfält i svart, med delbeteckningar 1. BAND. 1789. Med ägaranteckning Johan Gadolin på pärmens insida.. Finns nämnd i Gahns brev 1.10.1789. Se bildbilaga 4 och 5.

Crell, Lorenz: *Chemisches Journal für die Freunde der Naturlehre, Arzneygelahrtheit, Haushaltungskunst und Manufacture.* Erster Theil och Zweyter Teil i samma band. Lemgo: Meyer, 1778–1779.

Titelsida i fraktur i flera olika storlekar. Oktavformat med arkbeteckningar i bokstäver och nummer. Kollationsformel: Del 1: A^8-P8 , del 2: A^8-Q^8 . Brödtext i fraktur. Lumpapper. Planschblad med kopparstick, föreställande laborieredskap. Halvskinn med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ryggen har fem bind, förgyllda dubbla linjer på vardera sidan av dem. Titelfält i rött, med text i antikva. Under detta ett titelfält i svart, med delbeteckning I, II TH. Ägaranteckning: Joh Gadolin. En av de viktigaste tidskrifterna i Gadolins samling. Den första tidskriften som primärt utgav artiklar i kemi. Tidskriften byter namn ett par gånger och är mest känd under beteckningen Crell's Annalen. Utkommer fram till år 1804. Under sin resa 1786–1788 träffar Gadolin kemisten Lorenz Crell (1744–1816) i Helmstadt. Gadolin medverkar med ett tiotal artiklar i tidskriften. Nämns i korrespondens med bl.a. Heyer 17.9.1792, Gahn 20.4.1789, 1.10.1798.

3. Hushållsrön, odling och hälsa. Monografier.

Gadolin hade två lantgårdar och en stor trädgård i Åbo, Surutoin. I samlingen finns en hel del nyttolitteratur som berör trädgårdsodling, tobaksodling, jordbruk och manufaktur. Han var också med och grundade Kungliga Finska Hushållningssällskapet 1797. I mina fallstudier ingår även ett par läkarböcker.

Buchan, William: *Hus-medicin, eller Afhandling om sjukdomars förekommande och botningssätt, genom regime och enkla läkemedel, tillika med et bihang, innehållande: De enkla läkemedlens nytta och bruk i sammandrag öfwers. från engelskan.* 12. uppl. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1801. På eget förlag. 246, 110, [20] s.

Titelsida i fraktur, i många olika storlekar. Författarens namn i antikva. Oktavformat, med arkbeteckningar i bokstäver och siffror. Kollationsformel: A⁸-N⁸ O⁶. I bihanget: A⁸-H⁸ I⁴. Inga illustrationer. Lumpapper. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Med förgylld ryggtitel. Ägaranteckningar: Joh: Gadolin, J. Gadolin på pärmens insida upp och ner, J. Gadolin med blyerts på försättsbladet.

Siemens, Frans Ernst: *Beskrifning på en ny apparat till potäters upplösning och beredning för brännwinsbränning med 4 taflor i stentryck.* Stockholm: K. Landtbruks-Academien, 1823. XVI, 48 s.

Titelsida i fraktur, utom författarens namn i antikva med versaler. Tryckt dedikation på sidan efter titelbladet: Hans Majestät Konungen af Sverige och Norrige CARL JOHAN i djupaste underdånighet tillegnad. Oktavformat. Arkbeteckningar i siffror. Kollationsformel: 1⁸-3⁸. Brödtext i fraktur. 4 planschblad i stentryck med bilder av apparaten. Lumpapper. Inlagan mycket ojämn och sliten. Blått styvt pappersomslag.

Struwe, Chr. Aug: *Huru kunna hafwande bibehålla helsan och wänta en glad nedkomst. Jemte föreskrifter för barnsängsqwinnor.* Örebro: Lindh, 1806. 191 s.

Titelsidan i fraktur, utom två ord i antikva, Doct. och Human Society, som inte är på svenska. Oktavformat. Arkbeteckning i bokstäver och siffror. Kollationsformel:)(⁴ A⁸-M⁸. Kustoder. Många enkla rössjor, inga illustrationer. Mycket ojämn inlaga, sliten. Lumpapper. Blått styvt pappersomslag. Liten titeletikett med tryckt titel på ryggen.

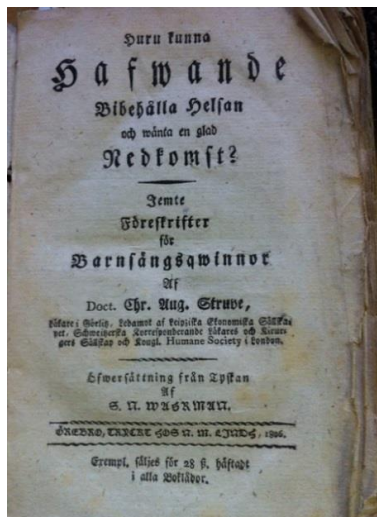

Fig. 5. Huru kunna hafwande bibehålla helsan och wänta en glad nedkomst? Hustrun Hedwig födde nio barn i äktenskapet med Johan Gadolin.

Vothman, J. G.: *Trädgårds cateches, förswänskad och tilökt af Olof Swartz*. Första Delen. Upsala: Joh. Fred. Edman, 1796. 222 s.

Titelsidans text i fraktur, utom författarens namn, som är i kursiv. Oktavformat, med arkbeteckningar i bokstäver och nummer. Kollationsformel: A⁸–I⁸ K³. Brödtexten i kursiv, utom trädgårdsväxternas namn på latin som är satta i antikva. Lumppapper, mycket ojämn inlaga med oskuret snitt. Planschblad i kopparstick med olika typer av trädgårdsredskap. Grått styvt omslagsband, med dedikation på pärmen: Herr Professor Gadolin från utgifvaren. I brevväxlingen mellan Olof Swartz och Johan Gadolin nämns denna bok i ett brev den 2 september 1796. I flera brev till Johan återkommer Swartz med goda råd om sådd och frön för trädgården Surutoin.

4. Reseskildringar och historia. Monografier.

Johan reste i arbetets och forskningens tecken. Han skaffade en del reseskildringar, men inte i lika stor utsträckning som fadern och morfadern. I denna kategori ingår också reserapporter som tangerar Gadolins stora intressen, manufaktur och gruvsdrift.

Broling, Gustaf: *Anteckningar under en resa i England åren 1797, 1798 och 1799 med sednare tillägningar*. Stockholm: Bruks Societeten, 1811–1817. 4 vol., pl.-bl., kartor.

Titelsida på första delen i kopparstick, med karta av London. Text i antikva. Oktavformat med arkbeteckningar i nummer. Kollationsformel på del 1: 1⁸–20⁸ 21⁴, del 2: 1⁸–23⁸ 24⁸, del 3: 1⁸–28⁸.

Lumppapper. Blått pappomslag. Oskurna snitt. Tryckta etiketter med titel och författare på ryggarna. Dedikation på pärmarnas insidor: Till H. Prof. J. Gadolin af författaren. Innehåller mycket uppgifter om manufaktur och olika lärda sällskap i England.

Broling (1766–1838), var bergmästare men även kopparstickare och litograf.

Saussure, Horace-Bénédict de: *Voyages dans les Alpes, précédés d'un essai sur l'histoire naturelle des environs de Genève. Vol. 1*. Neuchatel: Samuel Fauche, 1780. 367 s.

Titelsida i antikva, med några rader i kursiv. Text i antikva. Oktavformat, med arkbeteckningar i bokstäver och nummer. Kollationsformel: a⁸–b⁴ A⁸–Z⁸. Illustrerad, 7 vackra utvikiningsbara planschblad i kopparstick. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Rygg med fem bind. Dubbla förgyllda linjer vid binden. Titelfält i rött med förgylld text. Titelfält i svart med förgylld text på bandnummer. Rött snitt.

Saussure (1740–1799) var schweizisk geolog.

5. Skönlitteratur

Aejmeleus, Niilo: *Haaksirikko. Suomalainen perustuskielinen taru*. Helsinki: J. J. Frenckell, 1838. 84 s. Häftad. Slitet, med spår av duvspillning på omslaget. Oktavformat. Kollationsformel: 1⁸–5⁸ 6².

Gellert, Christian Fürchtegott: *C. F. Gellerts sämmtliche Fabeln und Erzählungen in drei Büchern*. 13. Aufl. Berlin: Oehmigk, 1810. XXXVIII, 208 s.

Titelsida i fraktur. Oktavformat. Flera planschblad i kopparstick. Text i fraktur, lite inslag av antikva. Inbunden med marmorerad pärm.

Sammanfattning av analysen – bokband och marginalia

I de ovanstående fallstudierna framträder framför allt två bandtyper: halvskinband och böcker med papp- och pappersband. När det gäller bandtyp, kan man, enligt bokbandshistorikern Mirjam M. Foot, från bokens band utläsa ägarens avsikt med bokbanden; var samlingarna i första hand en källa för kunskap eller kan man läsa in prestige och en vilja att visa upp biblioteket? Kan man alltså, utgående från de bandtyper som finns i Gadolinska biblioteket, dra slutsatser om Johans val av bandtyp, bokbindare eller, som i många fall, hans val att avstå från att binda in böcker eller tidskrifter?⁴⁴ Som Foot påpekar är attribueringen en knepig fråga när det gäller bokband, eftersom bokbindarna kopierade varandra eller påverkades av modeströmningar och trender i bokbinderiet.⁴⁵ Uppskattningsvis hälften av sina förvärv har Gadolin låtit binda in hos bokbindare i Åbo. Vi vet att ett tjugotal bokbindarmästare verkade i Åbo under Johan Gadolins tid, varav minst fem även som akademibibliotekets bokbindare.⁴⁶ Flerbandsverk och vetenskapliga tidskrifter bands in i identiska band och likadana bokryggar, med ett fält för titel och ett för nummer. En stor del av monografierna bands även in i liknande sprängda band. Denna typ av sprängda band producerades framför allt av bokbindaren Petter Anders Fernborg, som även band in böcker för Kungliga Akademiens bibliotek.⁴⁷ Fernborg band också in Läsesällskapets böcker.⁴⁸ Förmodligen har Fernborg bundit in en stor del av Johan Gadolins böcker, eftersom de till sin utformning ser likadana ut och ryggarna för de mesta har samma typ av dekor: enkla linjer längs binden och enstaka prickade linjer. En jämförelse med Nationalbibliotekets band, försedda med Fernborgs stämpel, visar mycket stor likhet. Fernborg verkade som bokbindare i Åbo 1793–1815.

En intressant anteckning finns i Gadolins förteckning över förstörd egendom efter branden. Han hade 100 exemplar av två av sina verk inestående hos bokbindaren Jakob Granström, som dessvärre gick förlorade i branden 1827. Även Granström band in akademibibliotekets band.⁴⁹ Man får anta att akademiens professorer använde samma bokbindare för sina privatbibliotek som akademiens bibliotek, och att de kunde vända sig till flera bokbindare. På samma förteckning, direkt under anteckningarna om bokbanden, kan vi läsa att Gadolin förlorat ”hudar hos Richter” för ett värde av 25 rubel. Gadolin som hade två lantgårdar med kor och annan boskap var självförsörjande när det gällde skinn för bokbanden; hudarna lät han behandla hos garvmästare Christoffer Richter.⁵⁰

---

⁴⁴ Foot 1997, 109.

⁴⁵ Foot 1997, 5.

⁴⁶ Jorma Vallinkoski, *Suomen kirjansitojamestarit. Finlands bokbindarmästare. 1514–1868*. Helsingfors universitetsbibliotek 1992, 175–210.

⁴⁷ Anna Perälä, *Vackert, vittert, lärt. Jan Pousars boksamling*. Svenska litteratursällskapet i Finland 2010, 141.

⁴⁸ Mustelin 1949, 80.

⁴⁹ Vallinkoski 1992, 199.

⁵⁰ *Förteckning öfver den Skada underteknad lidit vid den Eldsvåda som öfvergådt Åbo stad d. 4de och 5te sistledne September*. Gadolin-Hällström-suku coll. 57.78, Nationalbiblioteket, Helsingfors

En annan iakttagelse är att de flesta böcker med utvikbara planschblad, särskilt de vetenskapliga, bands in. Ett av de få helskinnbanden i samlingen, Delius: *Anleitung zu der Bergbaukunst*, är ett gott exempel på detta; verket har 25 utvikbara planschblad i kopparsnitt, föreställande gruvdrift.⁵¹ På så sätt skyddades planschbladen från slitning och stötar. I samlingen ingår även verk som redan varit inbundna när Gadolin förvärvat dem. Detta framgår av dedikationer på insidan av pärmen eller tidigare ägaranteckningar. Flera av dem är halvskinnband eller band med träarmorerade pärmapper, något som var typiskt för vetenskaplig litteratur i början av 1800-talet.⁵²

Vilka verk lät Gadolin då bli att binda in? De flesta böcker som kan kategoriseras som nyttolitteratur är verk med blått pappersomslag eller pappomslag, men även några exempel på vetenskapligt värdefulla böcker i samlingen är utförda i pappersband, t.ex. Kirwan: *An essay on phlogiston, and the constitution of acids, 1787*. Pappersbanden är anspråkslösa och har oftast oskurna snitt.⁵³ Vissa har etiketter på ryggen, men ofta har Gadolin själv skrivit in titeln på ryggen. Helena Strömquist har i sin avhandling beskrivit och analyserat pappers- och pappband. Den ökade bokproduktionen och -konsumtionen i slutet av 1700-talet ledde till en spridning av den pappersbundna boken. Många nya genrer, t.ex. praktiska handböcker, fick stor spridning och förlag och bokhandlare började marknadsföra böckerna i billiga pappersband.⁵⁴ I samlingen finns också enstaka verk som helt saknar omslag, t.ex. den enda årgången av Läsesällskapets *Allmän litteraturtidning*, som utkom i ett vikt ark två gånger i veckan.

När man betraktar Gadolinska biblioteket i sin helhet kan man konstatera att Johan Gadolins böcker har en anspråkslösare framtoning än faderns och morfaderns samlingar. Detta beror inte enbart på att han hade ett mycket ekonomiskt sinnelag, utan man kan se samma bokbandstrender i Kungliga Akademiens bibliotek; fram till 1741–1743 föredrog man enbart pergament- eller skinnband. Arbeten på latin skulle bindas in i vitt pergament, de övriga i helskinn. Senare på 1700-talet blev välska band, halvskinnband och för enklare bruksändamål pappersband allt vanligare.⁵⁵ Akademiens professorer följde samma traditioner. Många av dem hade dessutom tjänstgjort som amanuenser vid biblioteket, så även Johan Gadolin. Med stor sannolikhet vände sig professorerna också till samma bokbindare som Akademiens bibliotekarier.⁵⁶

---

⁵¹ Bildbilaga, bild 4.

⁵² Peralä 2010, 142.

⁵³ Bildbilaga, bild 5.

⁵⁴ Helena Strömquist, "Med coleurt omslag". *Färgade, dekorerade och tryckta pappersomslag på svensk bokmarknad 1787–1846. En bokhistoria*. Avdelningen för ABM och bokhistoria. Lunds universitet 2010, 18.

⁵⁵ Knapas 2012, 49.

⁵⁶ Knapas 2012, 74.

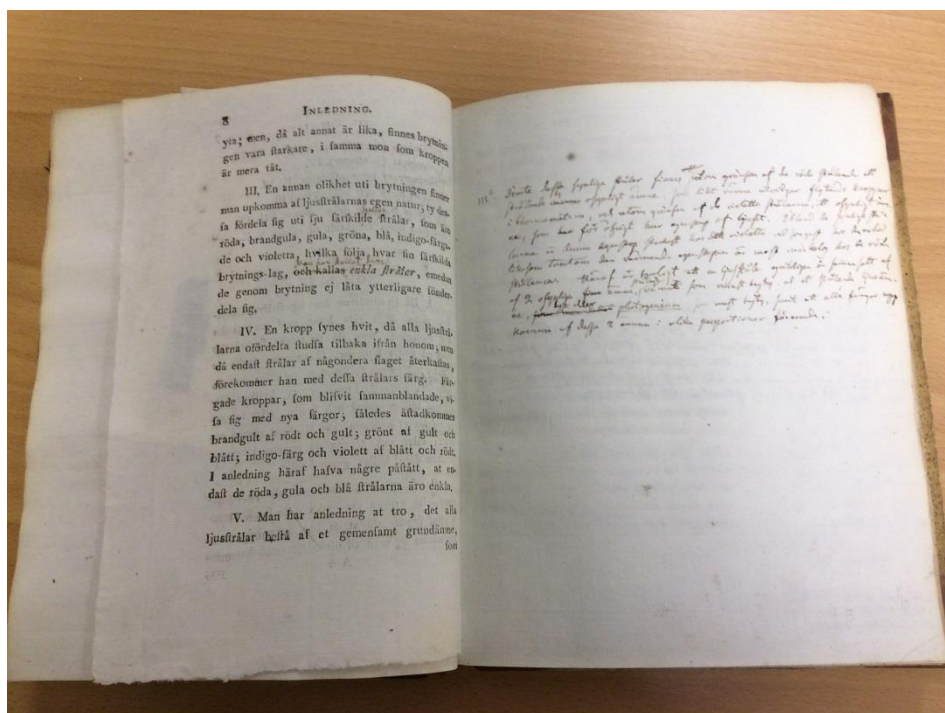

Fig. 6. Ett exempel på Gadolins anteckningsteknik och hur det påverkar inbindning av en bok. Han lät binda in läroboken *Inledning til Chemien* med tomma blad, i större storlek, för att kunna göra anteckningar och kommentarer i den.

När det gäller marginalia i böckernas brödtext, så förekommer de väldigt sparsamt i Johan Gadolins böcker. Enligt bokhistorikern Heather Jackson är marginalanteckningar ett sätt för läsaren att kommunicera med författaren, att komma med kritiska kommentarer, men även ett traditionellt sätt att stöda minnet. När man gör anteckningar i en särskild anteckningsbok ökar distansen mellan läsaren och författaren. För en vetenskapsman är det ett sätt att skriva korta sammanfattningar av t.ex. laboratorieresultat som presenterats i en artikel.⁵⁷ Johan förde noggranna och systematiska anteckningar i sina anteckningsböcker. I Nationalbiblioteket finns fyra tjocka inbundna anteckningsböcker, vardera prydligt paginerade 1–424. På varje sida finns en rubrik eller symbol för ett kemiskt element. I brödtexten kommenterar han böcker eller artiklar han läst och på varje sida finns en bred marginal i vilken han anger källhänvisningar. Hans anteckningar om kvicksilver omfattar 22 sidor kommentarer till över 160 källor.⁵⁸ Det är klart att denna typ av anteckningar inte skulle rymmas i tidskrifternas eller böckernas marginaler.

Ett undantag i samlingen är Gadolins egna verk *Inledning till chemien, 1797*, en lärobok i kemi som behandlar kemins grunder. I samlingen finns två exemplar, varav det ena kan karaktäriseras som lärarexemplar. Gadolin har låtit binda in boken så att vartannat blad är ett tomt, bredare blad. På dessa blad har han gjort kompletterande anteckningar till textboken. Han har också gjort anteckningar och rättelser i bokens brödtext och på insidan av pärnarna, kanske med tanke på en eventuell nytugåva, eller nya rön i sina

⁵⁷ H.J. Jackson, *Marginalia. Readers writing in books*. Yale University Press 2001, 83–96.

⁵⁸ Bildbilaga, bild 6.

kemiska experiment. Pärmerna på detta exemplar är bredare än på det andra exemplaret. Detta sätt att interfoliera blanka blad för anteckningar är inte ovanligt i tidigare universitetstryck.

I 13 av de 56 verken finns ägaranteckningar. De vetenskapliga böcker Gadolin fått i gåva har ställvis dedikationer, se t.ex. fig. 3. Oftast är dedikationerna korta, men i Nordenskiölds bok från 1820 kan man skönja den aktning en etablerad och känd professor fått: *Till Herr professorn och Riddaren J. Gadolin. Wördsammast af författaren*. I 9 av de 56 verken finns dedikationer.

Förvärv – kanaler och nätverk

Vi höjer blicken från böckerna och samlingen och fokuserar på det som Darnton kallar de generella kategorierna i det kommunikativa kretsloppet, det vill säga de yttre influenserna som skiftar och påverkar aktörerna i kretsloppet och spridningsprocessen.⁵⁹ Vilka intellektuella influenser påverkade Gadolin och i vilka historiska omständigheter levde han? Gadolin verkade under en både dynamisk och dramatisk tid. Akademien växte och naturvetenskaperna utvecklades och blev sekulariserade. Redan under morfadern Browallius tid, 1730–40-talen, förflyttades tyngdpunkten i Akademiens undervisning från moraliskt-historiskt till naturvetenskapligt håll.⁶⁰ Två dramatiska händelser påverkade också det intellektuella livet i Åbo och forskarsamfundet: Finska kriget 1808–1809 och Åbo brand 1827. Finland blev en del av Ryssland. Åbo miste sin status som den östra rikshalvans största och viktigaste stad. Senaten flyttade till Helsingfors 1817 och Kejserliga Akademien 1828.

Utvecklingen av transportkanalerna och den industriella revolutionen var en förutsättning för en snabbare spridning av böcker och tidskrifter. Bokmarknaden utvecklades i hela Europa, så även i Sverige och i den östra rikshalvan.⁶¹ Detta innebar också att den vetenskapliga kommunikationen blev snabbare. Henri-Jean Martin beskriver denna utveckling ”från [kommunikations]armod till överflöd” genom att jämföra utgivningen av vetenskapliga tidskrifter: år 1750 utgavs 10 vetenskapliga och tekniska tidskrifter, år 1800 utkom 100 titlar och 1850 1000 titlar.⁶² Tidskrifterna blev under denna tid också alltmer specialiserade. De utvecklades från breda, recenserande tidskrifter i upplysningstidens anda till tidskrifter för experter. En sådan tidskrift var *Crell's Annalen*, som riktade sig till såväl fysiker, kemister som mineraloger och som till en början hade 400 prenumeranter.⁶³

Ännu i början av 1800-talet var Åbo Finlands viktigaste bokhandelsstad, med flera öppna boklådor.⁶⁴ Det fanns en intellektuell elit vid den Kungliga Akademien (från 1809 Kejserliga Akademien) och ett borgerskap. Det fanns en marknad, men de olika samhällsgrupperna hade olika behov. Trots att utbudet på böcker och tidskrifter ständigt växte under slutet av 1700-talet, mötte utbudet inte efterfrågan, särskilt inte bland

⁵⁹ Darnton 1998, 32; Darnton 2007, 503.

⁶⁰ Klinge 1988, 615–616.

⁶¹ Laine 2006, 139–140, 253.

⁶² Martin 1994, 494.

⁶³ Broman 2000, 236.

⁶⁴ Laine 2006, 253.

Akademiens professorer. Professorerna använde såväl lokala ombudsmän, boklådor som bokkataloger för sitt förvärv, men särskilt utländska titlar skaffades genom kontakter till forskare i Sverige eller andra länder.⁶⁵ I ett konsistoriebeslut beviljades ett påslag på professorslönerna för ”kostsamma böckers inköp”. På så sätt växte också de enskilda professorernas privatbibliotek till viktiga samlingar inom de olika ämnena.⁶⁶

Den första egentliga öppna bokhandeln i Åbo, ”Boklådan å Bron” eller den Frenckellska bokhandeln, öppnades 1783 av Johan Christopher Frenckell II. Samtidigt hade bokhandlaren J. C. Holmberg från Stockholm ett aktivt kommissionärsnätverk i Finland, och flera av kommissionärerna var knutna till Akademien.⁶⁷ En av dem var adjunkten Johan Bonsdorff, som förekommer i en brevväxling mellan P. J. Hjelm och Johan Gadolin 1792. I brevet skriver Hjelm att han blivit förhindrad att skicka böcker till adjunkten Bonsdorff.⁶⁸ Ett uppehåll i bokhandelsverksamheten i Finland skedde under Finska kriget och Napoleonkrigen 1808–1813, men Frenckell fortsatte att annonsera och förmedla litteratur från Sverige. Han ägde också *Åbo Tidningar*, som han regelbundet annonserade i. En stor del av förmedlingen skedde genom subskriptioner. Genom förhandsbeställningar blev böckerna inte i lager och kostnaderna var 20–30 % lägre.⁶⁹ Frenckell lät också trycka bokkataloger. I Frenckells *Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron. N:o 1*, 1800, återfinns 1 av 179 titlar i Gadolinska biblioteket: *Försök till svensk nomenklatur för chemien, lämpad efter de sednaste upptäckterne*, 1775, som Gadolin själv sammanställt tillsammans med två andra svenska kemister.⁷⁰ Johan Gadolin använde med stor sannolikhet både Frenckellska tryckeriets bokhandel i Åbo och akademibokhandlarna, t.ex. Friedrich Anton Meyers.⁷¹ Meyer utsågs till universitetsbokhandlare vid Kungliga Akademien i Åbo 1813 och förmedlade också litteratur till Läsesällskapet, där Gadolin var verksam. Nätverken och kontakterna mellan bokhandlare och akademiker var täta, men det är omöjligt att säga hur mycket Gadolin subskriberade eller köpte genom de lokala kanalerna. I annonserna och bokkatalogerna ingick även akademisk litteratur, men tyngdpunkten låg på skönlitteratur, biografier, historia och nyttolitteratur. Frenckell förmedlade också utländska vetenskapliga arbeten och serier, och tysken Meyer, som erhöll privilegium som akademibokhandlare 1813, förmedlade tysk litteratur.⁷²

Tuija Laine skriver att missnöjet över den bristande tillgången till vetenskaplig litteratur finns tydligt uttryckt i intelligentians brevväxling från denna tid, och att man tydde sig till personliga kontakter och nätverk för att köpa eller beställa vetenskaplig litteratur.⁷³ Vanligtvis vände man sig till kolleger i Stockholm eller Uppsala. I Gadolins

⁶⁵ Laine 2006, 280.

⁶⁶ Olof Mustelin, *Läsesällskapet i Åbo. Särtryck ur Svenska litteratursällskapets Historiska och litteraturhistoriska studier*. Svenska litteratursällskapet 1949, 62.

⁶⁷ Laine 2006, 261, 253–255.

⁶⁸ Edv. Hjelt & Robert Tigerstedt, *Johan Gadolin 1760–1852 in Memoriam. Wissenschaftliche Abhandlungen Johan Gadolins ins Auswahl*. Hirzel, 1910, LXXXIX.

⁶⁹ Hakapää 2008, 101, 114.

⁷⁰ Frenckell, Johan Christopher, *Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron. N:o 1*. J. C. Frenckell, 1800.

⁷¹ Laine 2006, 255; Mustelin 1949, 86.

⁷² Knapas 2012, 48.

⁷³ Laine 2006, 283.

brevväxling finns flera exempel på detta. I ett brev till apotekaren C. W. Scheele i Köping 1784 skrev Gadolin: ”Ibland annat hvad jag nu lefver här i stor afsaknad uti af, är det jag nu ej har den tilgång på böcker som i Sverige. Då jag här skall beställa något af en bokhandlare går det ganska långt ut, och sedan får jag nöja mig med hälften af det jag begärt. På vårt Academie Bibliotek finnes ganska litet. Jag kan således aldeles ej berätta många lärda nyheter. Crells 10, 11 och 12:e theile af Entdeckungen har jag nu först fått öfver, och de äro ej ännu inbundna...”⁷⁴

Många av Johan Gadolins forskarkontakter i Sverige, England, Belgien och andra länder skriver i sina brev hur de skickade böcker, tidskrifter och annaler till Gadolin. I korrespondensen finns endast brev som Gadolin mottagit, men i dessa bekräftas beställningar, informeras om att man lyckats få tag i det önskade verket eller om att man sökte lämpliga kontakter för förmedling, exempelvis skeppare som var på väg till Åbo. Det var inte bara forskarkontakterna utan också släkt och bekanta som förmedlade önskade verk. Johans bror Anders i Amsterdam skriver den 20 augusti 1789:

./.../ 9 tomer av *Memoires des etrangers*. Emedan den är rar, kunde bokhandlaren ej utfästa sig att skaffa hela wärket i exemplar. Således äro de första 8 tomerna inbundna i pergament med den 9de häftad i blått papper./.../ NB i händelse de blefwe nödigt att angifwa paquettet på tullen, böra böckerna rubriceras för gamla inbundna.⁷⁵

Stora bekymmer tycktes förmedlingen av *Crell's Annalen* och *Bergwerks lexikon* skapa. Bergvetenskapsmannen Johan Gottlieb Gahn skriver till Gadolin den 20 april 1789: ”Jag supponerar att Bergwerks Lexicon ej utkommit efter det ej stått i Tidningarna. Men skall idag fråga efter ifrån Stockholm./.../Den Swinpelsen Bokhandlaren i Hamburg svarade sedan mig aldrig, utan lät mig behålla de incomplete öfverlopps böckerna; och jag har ej haft tid att påminna honom och göra honom vidare krig. – En annan, ej bättre af dessa Confrates, Herr Directeuren Fyrberg har ännu ej skaffat mig något af Crell sedan midsommaren 1787. Så att jag lefver i ett stort mörker.”⁷⁶ Anton Fyrberg var en av de största bokhandlarna i Stockholm under denna tid. Även Kungliga Vetenskapsakademiens sekreterare Johan Wilcke förmedlade *Crell's Annalen* men hade stora svårigheter att få dem vidarebefordrade. Transaktionerna skedde ibland genom byten av böcker som inropats på auktion. Wilcke förmedlade också Vetenskapsakademiens kvartalshandlingar till Gadolin.⁷⁷

Gadolin brevväxlade även med Jean-Baptiste Van Mons, belgisk kemist och päronförädlare. Den 9 mars 1799 skriver Van Mons ett brev fullt med rekommendationer av vetenskapliga verk och annaler, och frågar om Gadolin var nöjd med fortsättningen av *Annales de chimie*. Van Mons diskuterade även en eventuell nyöversättning av Fourcroys verk *Philosophie chimique*. Gadolins *Inledning til*

⁷⁴ Hjelt & Tigerstedt 1910, LXIX.

⁷⁵ Från Anders Gadolin till Johan Gadolin 20.8.1789, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.9, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

⁷⁶ Från Johan Gottlieb Gahn till Johan Gadolin 20.4.1789, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.9, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

⁷⁷ Från Johan Wilcke till Johan Gadolin 21.8.1789, 14.4.1791, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.10, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

chemien, 1794, baserar sig på detta verk.⁷⁸

Brevsamlingen omfattar drygt 100 brev av forskarkolleger, men den internationella litterära korrespondensen sinade i början av 1800-talet, trots att Gadolin fortsatte som professor till 1822. Klinge nämner i sitt lärdomshistoriska verk över den Kungliga Akademien i Åbo att Gadolin övergick till mer praktisk verksamhet och allt mer sällan och med mindre framgång publicerade vetenskapliga artiklar.⁷⁹ Detta återspeglas också i antalet förvärv, särskilt på utländska språk, vilket illustreras i tabellerna 1 och 2. Gadolins tid upptogs allt mer av de praktiska omständigheterna på lantgårdarna och verksamheten i Kungliga Finska Hushållningssällskapet.

Sammanfattning

Johan Gadolin växte upp i ett professorshem med ett stort bibliotek. Han läste sig genom faderns bibliotek, skrev och tecknade av böcker, både teoretiska verk och praktiska handböcker. Under sin studietid i Uppsala byggde han upp ett kontaktnät med professorer, bergmästare och medlemmar i Kungliga Vetenskapsakademien. Flera av kontakterna introducerades genom fadern Jakob. Under sin tid i Uppsala under och sina resor runtom i Sverige skaffade Gadolin en hel del vetenskaplig litteratur och byggde upp ett grundbibliotek bestående av verk skrivna av samtidens främsta kemister och mineraloger. Detta bibliotek blev grundstenen i hans samling. När han flyttade tillbaka till Åbo 1782 var tillgången till ny litteratur inte lika stor som i Uppsala, men han anlät förmodligen akademiens bokhandlare, den svenska bokhandlaren Holmbergs kommissionärer, läste Frenckellska bokhandelns annonser i *Åbo Tidningar* och subskriberade böcker och tidskrifter genom dessa. Under den långa studieresan till Tyskland, Holland, Irland och England 1786–1788 knöt han kontakter med samtidens ledande kemister som han sedan korresponderade med. I breven byggde han upp ett nätverk där man bytte och förmedlade litteratur som var svårtillgänglig i Finland. Han gjorde också ett flertal resor till Sverige och återvände med flera böcker och mineralier. Han utvidgade sina kontakter och nätverk, framförallt med bergmästare, som han korresponderade och utbytte böcker och dissertationer med. När han slog sig ner i Åbo hade han redan ett grundbibliotek, som växte med tiden.

Gadolin var mån om att binda in de dyrbarare verken, annalerna och tidskrifterna. Han har bundit in en del av sina böcker i tidsenliga band, förmodligen har han använt samma bokbindare som Akademiens bibliotek och samma stil som vetenskapliga verk i Sverige och Finland bands in i: halvskinnband. Han valde också att använda enhetliga pärmar med sprängt papper på omslaget för de flesta av sina förvärv, med enkel ryggdekorerad. En stor del av nyttolitteraturen fick behålla sina enkla papp- eller pappersomslag.

När Åbo brand utbröt hade Gadolin flyttat till gården i Virmo, där en stor del av faderns och morfaderns böcker också fanns. Han var noggrann med att katalogisera alla dessa verk i alfabetisk ordning enligt författare eller titel i häften av lumpapper. I ett senare skede numrerade han alla förvärv från 23–3611.

---

⁷⁸ Från Jean-Baptiste Van Mons till Johan Gadolin 9.3.1799, Gadolin-Hällström-suku coll. 57.9, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

⁷⁹ Klinge 1988, 699.

Gadolin byggde upp sin samling medvetet i forskningssyfte, eller i tidens fosterländska anda genom förvärv av nyttolitteratur. Detta kan i bokhistorisk diskurs hänföras till de generella kategorierna, som Darnton kallar *Intellektuella influenser och publicitet*. Finland drabbades också av krig, och Åbo av branden 1827, som påverkade de *Ekonomiska och sociala konjunkturerna*, och inte minst *de politiska och rättsliga sanktionerna*, genom flyttning av senaten och Akademien till Helsingfors. Om man utgående från Darntons kommunikativa kretslopp gör en sammanfattande analys av de aktörer som jag behandlat i denna artikel och lyfter fram sambanden mellan dem, kan man konstatera att hela uppbyggandeprocessen av biblioteket innefattar ett nätverk av kontakter: kommissionärer, bokhandlare vid köp och val av böcker, kontakter till forskare, vänner och bekanta som förmedlar böcker och tidskrifter, skeppare som transporterar böckerna till Åbo. I slutändan, när Gadolin köpt en bok, valde han bokbindare, dels för att ge ett enhetligt intryck av sitt bibliotek och dels för att skydda böckerna. Som ett kitt mellan dessa nätverk finns det litterära samfundet i Åbo, med flera lärda sällskap där såväl bokförsäljare, kommissionärer och professorer ingår – och med stor sannolikhet också stadens rikaste borgare, garvarmästaren Richter.

Det är intressant att Johan Gadolin, trots flera påtryckningar hos sin svärson, dåvarande rektor Gustaf Gabriel Hällström, inte fick den Gadolinska samlingen såld till Kejsarliga Alexanders Universitetet. Först 1919 återbördades samlingen, som utgör en av de mest unika sammanhängande akademisamlingarna i Finland, till Åbo och det nygrundade Åbo Akademis bibliotek. Samlingen uppfördes hösten 2017 på den finländska nationella förteckningen över världsminnen inom Unescos världsmminnesprogram.

Eva Costiander-Huldén

Fil.mag., servicechef, Åbo Akademis bibliotek
eva.costiander-hulden(apud)abo.fi

PRIMÄRKÄLLOR I GADOLINSKA BIBLIOTEKET

Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi, böcker

Bergmännisches Wörterbuch, darinnen die deutschen Benennungen und Redensarten erkläret und zugleich die in Schriftstellern befindlichen lateinischen und französischen angezeigt werden. Chemnitz: Johann Christoph Stötzsel, 1778. 634 s. Fraktur. Vinjett av en vinstock på titelbladet. Pappband. Påklustrat titeletikett med sirlig titeltext på ryggen. Ägaranteckning: Joh. Gadolin. Gad. 335.

Berzelius, Jöns Jacob: *Om blåsrörets användande i kemien och mineralogien.* Stockholm: [Berzelius], 1820. 302 s. Oktavformat. Arkbeteckningar med versaler. Kustoder. Text i antikva. Planschblad i kopparstick föreställande blåsrör. Ljusblått pappband. Gad. 373a.

Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammeralwissenschaft.* Wien: Joh. Thomas Edlen v. Trattuern, 1773. [8], 519 s., pl. Kvartoformat. Fraktur. Romantiskt kopparstick på titelsidan. Helskinnband. På pärmens insida har Gadolin skrivit in pris på boken och inbindning. Ägaranteckning Joh. Gadolin. Gad. 999.

Delius, Heinrich Friedrich von: *Etwas zur Revision der Weinprobe auf Bley. Nebst einem Anhang die frische Aschen lauge betreffend.* Erlangen: Wolfgang Walther, 1779. Bunden med 3 andra verk: Tentamen eudiometriae perfectioris in publico Academiae Regiae Scientiarum Havniensis conventu die 25 Aprilis 1783. praemio coronatum / Ericus Viborg; (förlagsort Hafniae) ; Auf Versuche gegründete metallurgisch-chemische Abhandlung von der Natur des Spiessglases und seinen Wirkungen, besonders bey der Amalgamation und [...]; (förlagsort Jena, förf. ej känd) ; Über die Zerlegung der fixen und Salpeterluft / Graf Morozzo an Macquer; (förlagsort Stendal, övers. från franska). Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ryggtitel: Miscellanae Chemica. Ägaranteckning: Johan Gadolin på pärmens insida. Gadolin har dessutom skrivit in de olika titlarna på försättsbladet. Gad. 998.

Ebell, G. A.: *Die Bleyglasur des irdenen Küchengeschirrs als eine unerkannte Hauptquelle vieler unserer Krankheiten, und Mitursache der Abnahme körperlicher Kräfte der Menschen besonders der höhern Stände.* Hannover: Gebrüder Hahn, 1794–1795. Bunden med Beyträge zu den neuesten Prüfungen die Bleyglasur : 1–2 / von Georg Friedr. Christ. Fuchs; Var. pag. Flera kopparstick. Fraktur. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning: Johan Gadolin. Gad. 1042.

Ekeberg, Anders Gustaf: *Försök till svensk nomenklatur för chemien, lämpad efter de sednaste upptäckterne.* Stockholm: Silverstolpe, 1795. 31 s. Antikva. Oktavformat. Häfte utan omslag. Finns även nämnd i Frenckellska Förteckning på böcker och skrifter..., 1800. Gad. 2569.

Gadolin, Johan: *Inledning til chemien*. Åbo: Frenckellska boktryckeriet, 1797. 150 s. Oktavformat. Antikva. Halvskinnband vars pärmar är klädda med gult papper sprängda i svart. Interfolierade blad med handskrivna anteckningar, anteckningar på insidan av pärmen och försättsbladet. Bygger på de Fourcroy's verk Philosophie chimique. Gad. 1264a.

Karsten, Dietrich Ludwig Gustaf: *Des Herrn Nathanael Gottfried Leske hinterlassenes Mineralienkabinet systematisch geordnet und beschrieben*. Leipzig: Müller, 1789. 1–2. 578, 280 s.

Titelsidorna i båda delarna har text i antikva i olika storlekar. Frontespis i första delen med ett kopparstick, föreställande Nathanael Gottfried Leske. Boken är i oktavformat. Kustoder. Texten är satt i antikva på lumpapper. Båda delarna är inbundna i ett och samma halvskinnband vars pärmar är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning på insidan av främre pärmen: Johan Gadolin. Gad. 1950.

Kirwan, Richard: *Elements of mineralogy. Vol. 1: Earths and stones*. 2. ed. London: P. Elmsly, 1794. xxxi, 510 s. Blått, styvt pappersomslag. Antikva. Dedikation på försättsbladet: For Mr Gandolin [sic] Abo – from the Author. Anteckning under detta: Herr Professor Gadolin från Herr Kirwan. Gad. 1970.

Kirwan, Richard: *An essay on phlogiston, and the constitution of acids*. London: P. Elmsly, in the Strand, 1787. 146 s., tab. Häftad i blått pappband Antikva. Dedikation på försättsbladets verso: For Mr Gadolin from the Author. Gad. 1968.

Kongl. Vetenskapsakademiens nya handlingar. Tom. XXIII för år 1792. Stockholm: Anders Zetterberg, 1792. 325 s. Illustrerad med kopparstick, planschblad. Antikva. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Gad. 1792.

Lambert, Johann Heinrich: *Deutscher gelehrter Briefwechsel. 3. vol.* Berlin: Bernoulli, 1781–1783. Med utvikbara planschblad i kopparstick. Fraktur. Häftade med blått styvt pappersomslag. Pålimmad titeletikett i fraktur på ryggen. Dedikation på främre pärmens insida i Erster Band: Clarissimo Philosophic Magistro, Domina Johanni Gadolin, in sui memoriam haec 4 vol. dedit Petrus W. Wargentini. 4. bandet saknas. Gad. 2056.

Lampadius, Wilhelm August: *Sammlung practisch-chemischer Abhandlungen und vermischter Bemerkungen*. 3 vol. Dresden: Waltherschen Hofbuchhandlung, 1795–1800. Fraktur. Med ägaranteckning: Johan Gadolin. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Gad. 2076–2078.

Marat, Jean Paul: *Physische Untersuchungen über das Feuer*. Leipzig: Siegfried Lebrecht Crusius, 1782–1783. 247, 166 s. Text i fraktur, termer i latin i antikva. Planschblad med kopparstick Bunden i halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart, tillsammans med, av samma författare: Entdeckungen über das Licht, durch eine Reihe neuer Versuche bestätigt : welche sehre viele Male [...]. Gad. 2330.

Nordenskiöld, Nils Gustaf: *Bidrag till närmare kännedom af Finlands mineralier och geognosie*. Första häftet. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1820. 103 s., pl., färgpl. Halvskinnband med marmorerad pärm. Förgyllt snitt. Tryckt i antikva. Författaren tillägnar boken (på franska) greve Nicolas de Romanzoff. I boken finns en dedikation på försättsbladets verso: Till Herr professorn och Riddaren J. Gadolin. Wördsammast af författaren. Gad. 2578.

Rinman, Sven: *Bergwerks lexicon*. 4 vol. Stockholm: Johan A. Carlbohm, 1788. Var. pag. Ägaranteckning: Johan Gadolin. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Kallas "Rinmans medaillon" av Pehr Castorin i brev 17.7.1792. Nämnas även i J. G. Gahns brev till JG 20.4.1789. Gad. 2869–2972.

Suckow, Georg Adolph: *Anfangsgründe der Mineralogie*. Leipzig: Weidmann, 1790. 447 s. Oktavformat. Text i fraktur. Kopparstick på titelsidan, med två knubbiga barn i ett laboratorium. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning på pärmens insida: Johan Gadolin. Gad. 3180.

Waldheim, G. Fischer de: *Lettre a monsieur Rodérick Impey Murchison, esq. sur le rhopalodon, genre de saurien fossile du versant occidental de l'Oural*. Moscou, 1841. 10 s. Planschblad. Oktavformat. Blått pappersomslag med tryck. Vattenskadat exemplar med dedikation: A. M. B. Prof. Gadolin hommage de l'auteur. Gad. 1161b.

Wenzel, Carl Friedrich: *Lehre von der Verwandtschaft der Körper*. Dresden: Johann Samuel Gerlach, 1782. 491 s. Vinjetter. Fraktur. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning: Joh. Gadolin. Anteckning på försättsbladets verso: Autor död d. 26. Febr. 1793. Gad. 3472.

Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi, tidskrifter

Bergmännisches Journal. Vol. 1–6 1788–1793. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Med ägaranteckningar: Johan Gadolin. Fraktur. Finns nämnd i Gahns brev 1.10.1789. Gad. 1983.

Crell, Lorenz: *Chemisches Journal für die Freunde der Naturlehre, Arzneygelahrtheit, Haushaltungskunst und Manufacture 1–6*. Lemgo: Meyer, 1778–1781. Kopparstick. Fraktur. 3 band i halvskinn med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning: Joh. Gadolin. Gad. 893–895.

Hushållsrön, odling och hälsa

Aken, Frantz Joachim von: *Korrt afhandling om det bästa eldsläcknings sätt med därtill lämpad brandredskap och nödig brand-ordning*. Stockholm: Johan Pehr Lind, 1797. [6], 128 s., pl. Bl. med vattenspruta och vattentunna. Vinjetter. Halvskinnband med marmorerad omslag. Röd rygg, med förgylld ryggtext. Gad. 93.

Buchan, William: *Hus-medicin, eller Afhandling om sjukdomars förekommande och botningssätt, genom regime och enkla läkemedel, tillika med et bihang, innehållande: De enkla läkemedlens nytta och bruk i sammandrag öfwers. från engelskan*. 12. uppl. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1801. På eget förlag. 246, 110, [20] s. Med

förgylld ryggtitel. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckningar: Joh: Gadolin, J. Gadolin på pämens insida, J. Gadolin med blyerts på försättsbladet. Gad. 685a.

Böcker, Carl Christian: *Några råd för dem som uppodla kärr och mossar*. Åbo: Bibel-Sällskapets boktryckeri, 1824. 36 s. Häfte med blått pappersomslag. Gad. 485.

Dutilleul, B.: *Handbok för dem som plågas af gikt eller Afhandling om gikten, dess skillnad från reumatismen och rätta sättet att bota den författad efter Stolls föreläsningar af Andreas Szoots, tillökt med Vogel's, Lentin's o. andre berömde läkares anmärkningar*. Örebro: Nils Magnus Lindh, 1805. 128 s. Blått pappersband. Gad. 1036.

Elglund, B.: *Explication öfver brännvinspannor med rectificateurer eller de elglundska*. Stockholm: A. Gadelius, 1817. 16 s., pl-bl. Med bild av brännvinspanna. Billigt häfte i blått. Text skriven med bläck på omslaget: Moring? Gad. 1066.

Gadolin, Johan: *Svar på Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets fråga: Hvilka slöjder äro för våra finska städer de tjenligaste och förmånligaste? Hvilka orsaker hafva hittills hindrat dessa näringars fortkomst i vårt land? och hvilka medel äro derföre att vidtagas till deras lyckligare trefnad?* [S.l.]: [s.n.], [s.a.]. 74 s. Rössjor. Oktavformat. Antikva. Tryckt anteckning på första sidan: Belönt med stora priset 1802... Blått pappersomslag. Gad. 1269.

Gadolin, Johan: *O upotreblenij gorâcih' parov' pri vinokuvernij*. [S.l.]: [s.n.], [s.a.]. 18 s. Utvikbart planschblad med brännvinspanna. Kyrillisk text. Tryckt efter 1797, eftersom man i texten hänvisar till Kungliga Finska Hushållningssällskapet. Marmorerat häfte. Gad. 1265a.

Hufeland, Chr. Wilh.: *Råd til föräldrar rörande de viktigaste punkter af barns fysiska uppfostran i deras första år*. Stockholm: C. Deleen och J. G. Forsgren, 1799. 62 s. Oktavformat. Häftad med omslag av styvt blått papper. Gad. 1751.

Kersting, Johann Peter: *Gemeinnütziger Unterricht über den geschwinden Gebrauch der Brandspritzen nebst den hierzu gehörigen Löscheräthschaften und Rettungsmitteln*. Münster: Anton Wilhelm Aschendorf, 1792. [14], 273 s., planschblad i kopparstick, bilder av brandstegar och -sprutor. Häftad med styvt, blått omslagspapper. Gad. 1957.

Läsning i blandade ämnen. 5 vol. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1795–1801. Antikva. Vinjetter. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Läsning i blandade ämnen var en tidskrift utgiven 1797–1801 i Stockholm av Georg Adlersparre som fortsättning av hans *Läsning för lantmän af et sällskap*, utgivna 1795–96. Gad. 2270–2274.

Moser, H. C.: *Ueber Feld- und Gartenprodukte, mit Rücksicht auf das Klima in Deutschland. Für den Naturliebhaber, denkenden Oekonom und Gartenfreund*. 2 vol. Leipzig: Siegfried Lebrecht Crusius, 1791–1795. Var. pag. Vinjett med blomkorg på titelsidan. Med förgylld ryggtitel. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult

papper sprängda i svart. Ägaranteckning på pärmens insida: Johan Gadolin. Anteckning på eftersättsbladet: Frostafledan ? 1 B. p. 180–184. Tydligt har Gadolin varit intresserad av ”frostavledning”, kanske med tanke på Surutointrädgården som han anlade i Åbo. Gad. 2497.

Norberg, Johan Erik: *Beilagen zur Geschichte der Erfindungen*. 1. Heft. Reval: J. H. Gressel, 1813. 74 s., tab. Text i antikva. Styvt pappomslag med blå limmarmorering. Brevväxling om bl.a. brännvinsbränneri Estland. I Gadolinska biblioteket finns 21 ex. Gad. 2572–2793.

Gerss, Jan Eric: *Om swenska trädeshjordens förmonligaste användande: swar uppå Kongl. Swenska Patriotiska Sällskapets pris-fråga i detta ämne*. Stockholm: Marquard, 1802. 141 s. Oktavformat. Fraktur. Häftad med blått pappersomslag. Gad. 1303.

Grevesmöhlen, Carl August: *Försök till besvarande af Kongl. Swenska Patriotiska Sällskapets uppgifne pris-fråga om förmonligaste sättet, att använda trädeshjorden, m.m.* Stockholm: Marquard, 1802. 178 s. Oktavformat. Fraktur. Häftad med blått pappersomslag. Slitet. Belönt med det utsatta priset. Gad. 1409.

Pontin, Magnus af: *Anvisning till valet af läkemedel för allmänna sjukvården, till inrättande af socken-apothek enligt Kongl. Maj:ts nådigste befallning på Kongl. Sundhets-Collegii anmodan*. Stockholm: Henrik A. Nordstöm, 1816. 296 s. Blått pappersband. Gad. 2727.

Rafn, Carl Gottlob: *Försök till besvarande af Kongl. Wetenskaps-Academiens i Köpenhamn utsatta prisfråga : "Om den bästa plan till en praktisk åkerbruksskola, i anseende till hwad och huru der bör läras"*. Stockholm: Marquard, 1800. Oktavformat. Fraktur. Vunnit 1. pris. den 1 November 1793. Häftad med blått pappersomslag, saknar framomslag. 104 s. Jämför Gadolins bidrag till Finska Hushållningssällskapets prisfråga. Gad. 2787.

Reuss, Christian Friedrich: *Ueber den vortheilhaftesten Anbau und die beste Benutzung der Kartoffeln zu Mahlzeiten, Brantewein, Puder, Stärke, Seife, Lichter, Sauerteig u. dergl.* Leipzig: Voss, 1794. VI, 328 s. Inga ill. Ljusblått pappersband. Gad. 1953.

Rost, H. A.: *Räddnings- och hjelpe-bok för bräck-patienter. En handbok för att lätt igenkänna dessa åkommor hos sig sjelf, förekomma dem, och om de redan äro för handen, afböja deras wådliga följder och efter möjlighet bota dem*. Örebro: N. M. Lindh, 1806. 115 s. Vinjetter s. 1 och 115. Pappersband i blått. Gad. 2913b.

Siemens, Frans Ernst: *Beskrifning på en ny apparat till potäters upplösning och beredning för brännvinsbränning med 4 taflo i stentryck*. Stockholm: K. Landtbruks-Academien, 1823. XVI, 48 s. pl., tab. Blått pappomslag. Gad. 3079.

Struwe, Chr. Aug: *Huru kunna hafwande bibehålla helsan och wänta en gladnedkomst. Jemte föreskrifter för barnsängsqwinnor*. Blått styvt pappersomslag. Örebro: Lindh, 1806. Gad. 3171.

Tissot, Clément Joseph: *Medicinsk och chirurgisk gymnastik eller försök om nyttan af rörelse och stillhet vid sjukdomars botande*. Stockholm: Joh. Dahl, 1797. 260 s. Oktavformat. Antikva. Ill. med några rössjor. Blått pappsomslag. Gad. 3321.

Tode, Johan Clemens: *Nödig underwisning för hypokondrister som wilja rätt lära känna sitt tillstånd och förbättra det. Öfversättning från tyskan af S.N. Wahrman*. Örebro: Nils Magn. Lindh, 1809. 124 s. Otydlig ägaranteckning: KJB? Blått pappersband. Gad. 3323.

Vothman, J. G.: *Trädgårds cateches, förswänskad och tilökt af Olof Swartz*. Första Delen. Upsala: Joh. Fred. Edman, 1796. 222 s.

Oktavformat. Brödtexten i kursiv, utom trädgårdsväxternas namn på latin som är satta i antikva. Planschblad i kopparstick med olika typer av trädgårdsredskap. Grått styvt omslagsband, med dedikation på pärmen: Herr Professor Gadolin från utgifvaren. I brevväxlingen mellan Olof Swartz och Johan Gadolin nämns denna bok i ett brev 2.9.1796. I flera brev till Johan återkommer Swartz med goda råd om sådd och frön för trädgården Surutoin. Gad. 3417.

Reseskildringar och historia

Broling, Gustaf: *Anteckningar under en resa i England åren 1797, 1798 och 1799 med sednare tilläggningar*. Stockholm: Bruks Societeten, 1811-1817. 4 vol., planschblad, kartor. Antikva. Dedikation: Till H. Prof. J. Gadolin af författaren. Blått pappsomslag. Gad. 657-660.

Sarrazin, Jean: *Buonapartes hemliga bekännelse för cardinal Maury*. St. Petersburg: Pluchart och com., 1813. 139 s. Antikva. Slitet blått pappsomslag. Anteckning på omslaget insida: Köpt i Åbo den 16 Maj 1818 och en otydlig ägaranteckning (ej Gadolin). Gad. 2391.

Saussure Horace-Bénédict de: *Voyages dans les Alpes, précédés d'un essai sur l'histoire naturelle des environs de Genève*. Vol. 1. Neuchatel: Samuel Fauche, 1780. Text i antikva. 367 s. Illustrerad, 7 utvikiningsbara planschblad i kopparstick. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Gad. 2964.

Thorkelin, Gr. Joh.: *An essay on the slave trade*. London: G. Nicol, 1788. 31 s. Oktavformat. Antikva. Häftad med marmorerad styvt pappersomslag. Gad. 3311.

Skönlitteratur

Aejmeleus, Niilo: *Haaksirikko. Suomalainen perustuskielinen taru*. Helsinki: J. J. Frenczell, 1838. 84 s. Häftad med blått pappersomslag med tryck. Slitet, med spår av duvspillning på omslaget. Gad. 2549b.

Gellert, Christian Fürchtegott: *C. F. Gellerts sämtliche Fabeln und Erzählungen in drei Büchern*. 13. Aufl. Berlin: Oehmigk, 1810. XXXVIII, 208 s. Flera planschblad i kopparstick. Fraktur, lite inslag av antikva. Inbunden med marmorerad pärm. Gad. 1294.

La Salle d'Offemont, Adrien Nicolas Piedefer: *Fjäsken, eller Den beställsamme. Comedie uti tre acter*. Stockholm: Kongl. tryckeriet, 1791. 79 s. Antiva. Oktavformat. Häftad med mycket slitet pappersomlag, ev. duvspillning på omslaget. Saknar de sista sidorna och bakomslag. Gad. 1169b.

Övrigt

Allmän litteraturtidning 1-104. 1803. Gadolin var med i Läsesällskapet, som gav ut tidningen. Utkom endast 1803, varefter censuren drog in tidningen. Gad. 156a.

Finlands statscalender för året 1821. Åbo: J. C. Frenckell & son. Marmorerat pappomslag. Med anteckningar av Gadolin. Gad. 3144a.

Jachin and Boaz, or, an authentic key to the door of free-masonry, both ancient and modern by a gentleman belonging to the Jerusalem lodge. London: W. Nicoll, 1786. 50 s. Ill. Med kopparstick, rössjor. Antikva. Oktavformat. Häftad, utan omslag. Gadolin blev medlem i frimurarna under sin vistelse i London. Gad. 1852.

Nettesheim, Agrippa von: *Das Ganze der Taschenspielerkunst, ohne grossen Apparat und Kosten die seltesten und auffallendsten Zauberstücke zu machen. Zum geselligen Vergnügen, nach Eckardshausen, Guyot und Pinetti*. Leipzig: Heinrich Gräff, 1805. 239 s., planscher i kopparstick. Fraktur, med ord på franska i antikva. Blått pappband. Gad. 2531.

BILDBILAGA

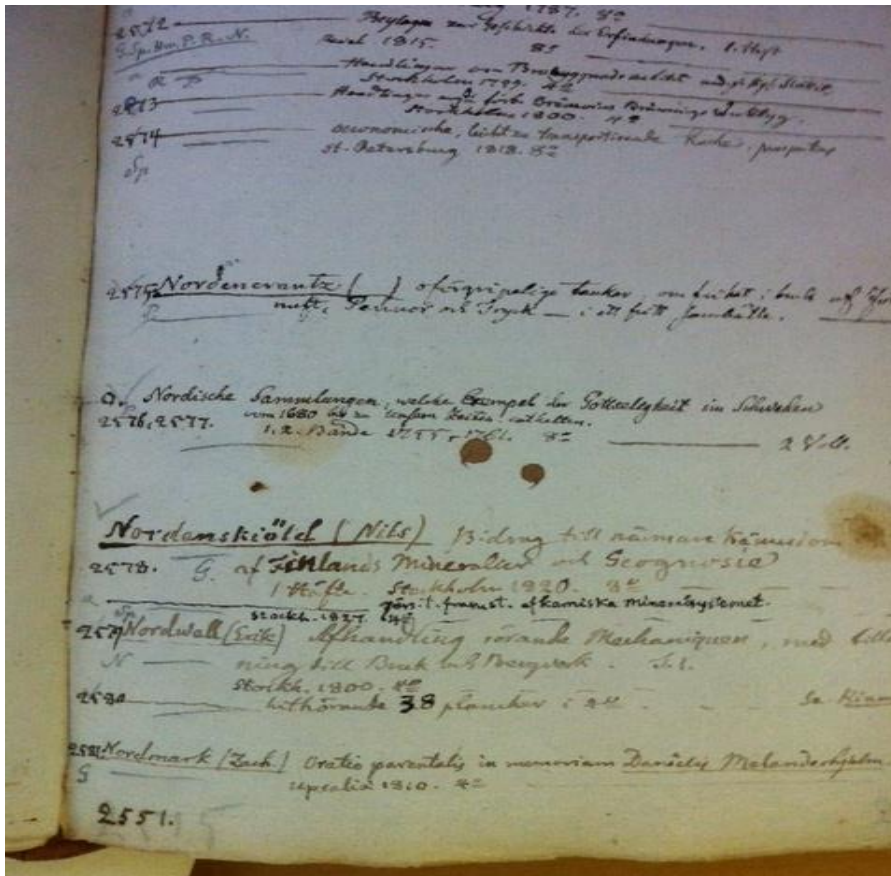

Bild 1. En handskreven katalog medföljde samlingen vid överlåtelsen 1919. Katalogen bands in i halvsjkinband efter överlåtelsen till ÅAB 1919.

Bild 2. Bild av några Fernborgska band, halvsjkinband med sprängda papper.

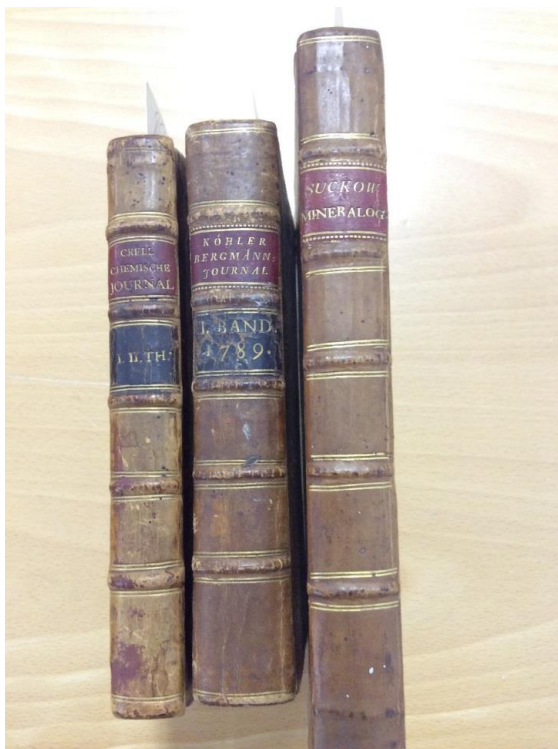

Bild 3. Ryggarna på ovanstående.

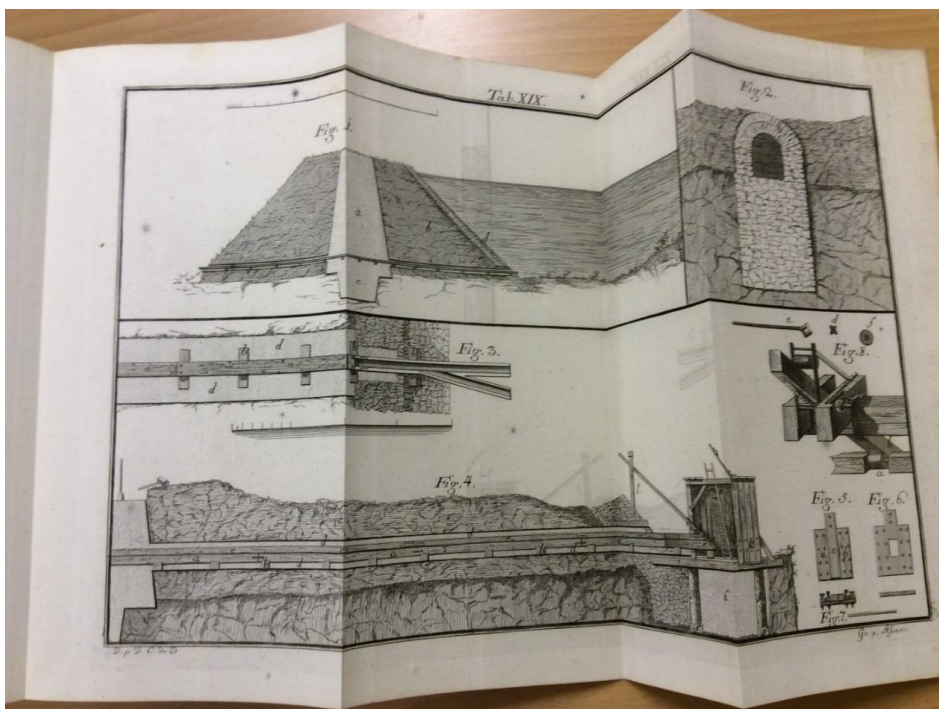

Bild 4. Många böcker i samlingen innehåller utvikbara planschblad i kopparstick. De flesta av dessa är inbundna. Detalj ur Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammeralwissenschaft.*

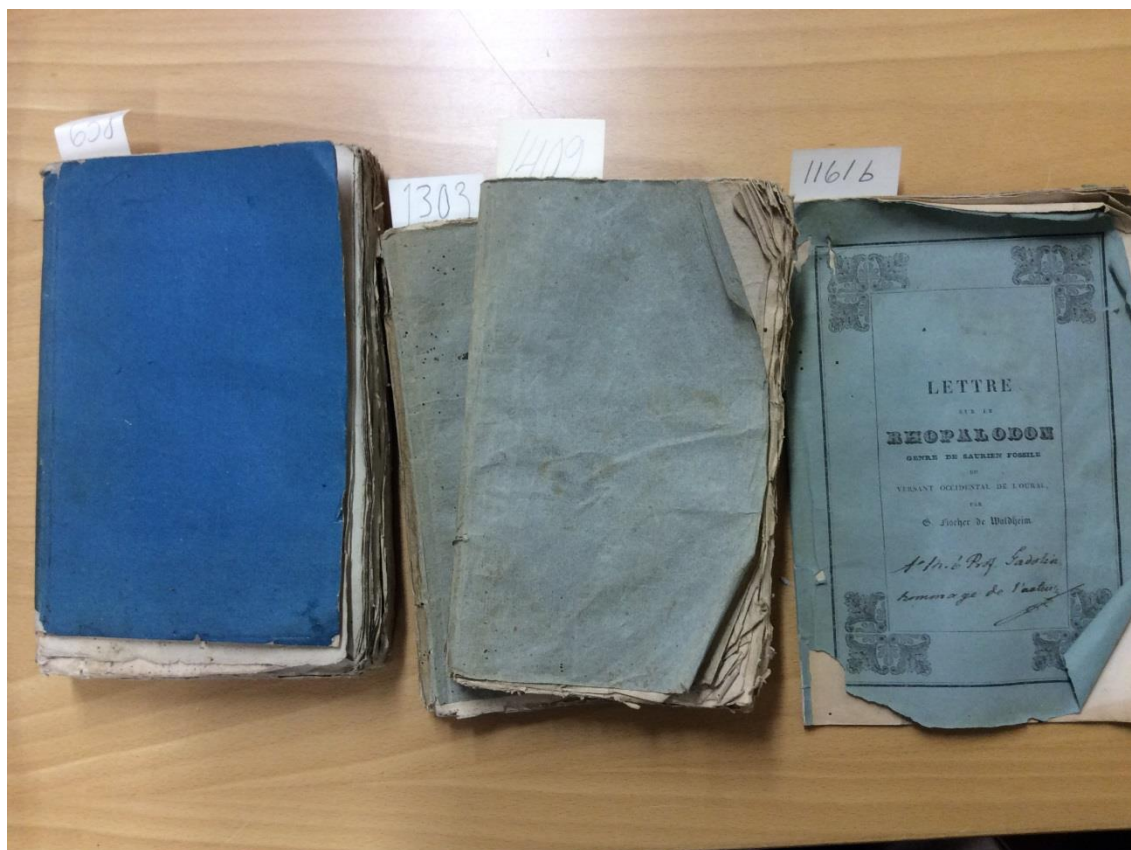

Bild 5. Många av böckerna har papp- eller pappersomslag, speciellt nyttolitteraturen.

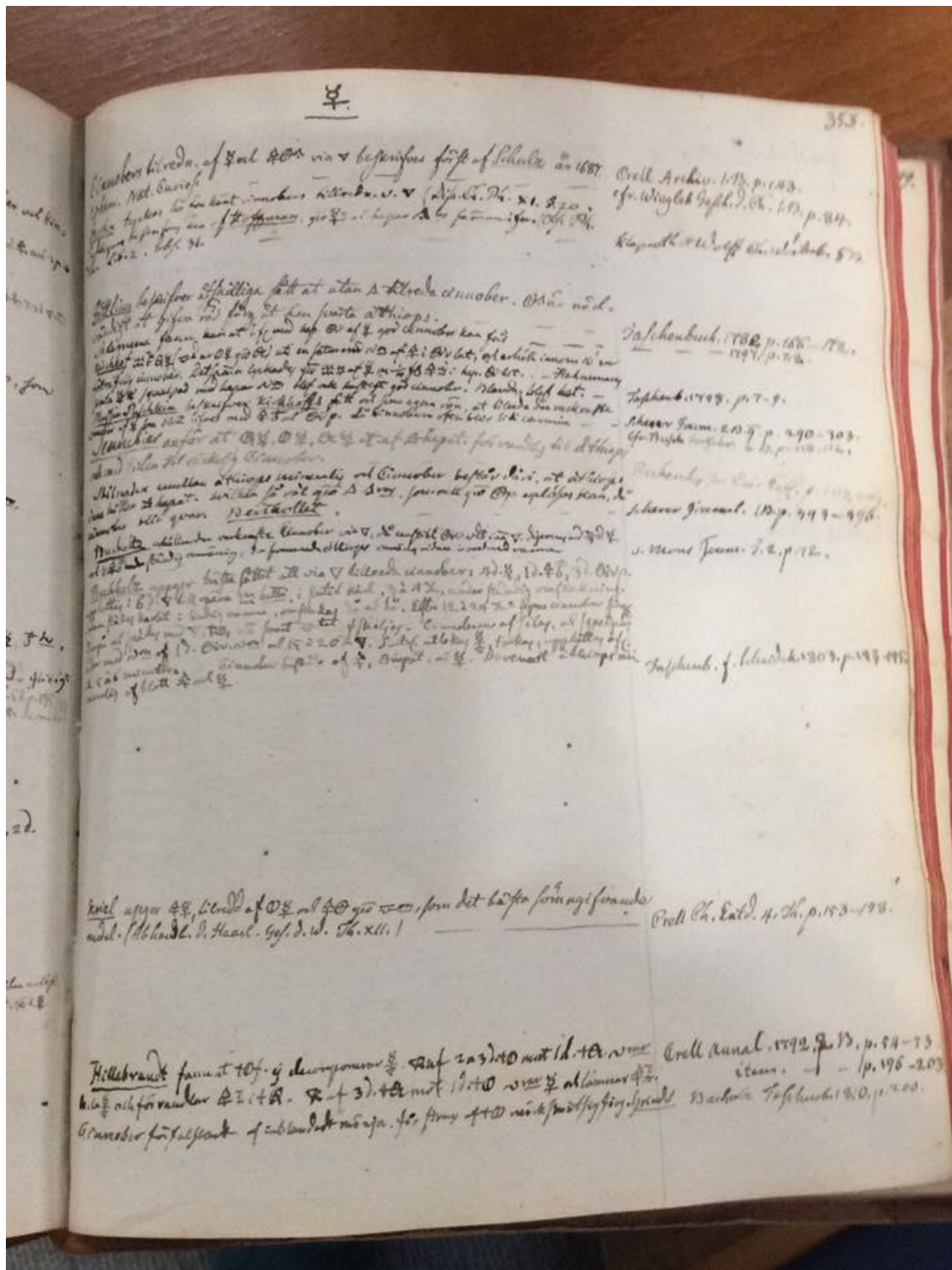

Bild 6. Johan Gadolin gjorde noggranna anteckningar om de vetenskapliga artiklar han läste. I marginalerna finns källorna upptecknade, bl.a. Crell's Annalen. Uppslag ur en av de fyra anteckningsböcker som finns i Nationalbiblioteket.